

پژوهش‌های حقوقی

شماره ۱۳

هزار و سیصد و هشتاد و هفت - نیمسال اول

مقالات

- بهینه‌سازی قراردادهای بیع متقابل در صنعت نفت ایران
- قطعنامه ۱۸۳۵ شورای امنیت: زمینه و دورنما در برداشتی حقوقی
- موارد عدم تعهد بیمه‌گر در بیمه‌های اشخاص
- جرم‌انگاری انکار هولوکاست: مطابق یا مغایر حقوق بشر؟
- حوادث اتمی و اصول مسئولیت مدنی
- قاعده منع توسل به زور پس از بحران اخیر اوستیای جنوبی

موضوع ویژه: حمایت حقوقی از اشخاص دارای معلولیت

- تحول گفتمانی: حق‌ها و آزادی‌های معلولان در آئینه حقوق بشر معاصر
- تأملی بر قانون جامع حمایت از حقوق معلولان
- حقوق آموزشی کودکان معلول در ایران: ضرورت همگامی با تحولات بین‌المللی
- سازوکارهای حمایت از حق اشتغال اشخاص دارای معلولیت
- حمایت از اشخاص دارای معلولیت در درگیری‌های مسلحانه
- نگاهی به حمایت از حقوق اشخاص دارای معلولیت در جامعه اروپا
- بازداشتگاه مناسب برای معلولان زندانی از منظر دیوان اروپایی حقوق بشر

نقد: لایحه قانون مجازات اسلامی

- آسیب‌شناسی لایحه قانون مجازات اسلامی از منظر عقلانیت گفتاری
- جایگاه بزه‌دیده در لایحه قانون مجازات اسلامی: نقد بزه‌دیده‌شناسانه باب کلیات
- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در لایحه قانون مجازات اسلامی
- واکاوی لزوم استیذان در قصاص

حوادث اتمی و اصول مسؤولیت مدنی

فیض الله جعفری*

چکیده: توسعه و تحول علم و فناوری و پیدایش مداوم صنایع جدید مهمترین عامل تحول حقوق مسؤولیت مدنی است. صنعت انرژی اتمی از این جهت تأثیر عمده‌ای داشته است. طبیعت خاص فعالیت‌های اتمی و ویژگی‌های منحصر به فرد خسارات ناشی از آن به نحوی است که قواعد عام حقوق مسؤولیت مدنی نمی‌تواند پاسخگوی مسائل مربوط به آن باشد. لذا نظام خاصی نیاز است تا بر این مسائل حاکم باشد. چنین نظامی در بسیاری از کشورهای دارای صنعت اتمی و همچنین در قالب کنوانسیون‌های متعددی در سطح بین‌المللی، پذیرفته شده است. نظام خاص مسؤولیت مدنی اتمی تقریباً در برابر اکثر قواعد عام مسؤولیت مدنی، دارای قواعد خاص است. قواعدی مانند اصل مسؤولیت محض، اصل کانالیزه کردن مسؤولیت به طرف بهره‌بردار، اصل محدودیت مسؤولیت، اصل تضمین مالی (بیمه) اجباری، اصل مداخله دولت در جبران خسارت و اصل وحدت دادگاه صلاحیتدار، از جمله قواعد مسؤولیت مدنی اتمی هستند. همچنین نظام مذکور در بحث ارکان و آثار مسؤولیت، مقررات خاص دارد. در کشور ما قانون خاصی در مورد مسؤولیت مدنی وجود ندارد و لذا نظام خاص مذکور در نظام حقوقی ما وارد نشده است. قواعد عام حقوق مسؤولیت مدنی هم توانایی برآورده کردن نیازها و اقتضات جدید در خصوص مسائل اتمی را ندارد. بنابراین حقوق ما در زمینه مسائل مربوط به مسؤولیت مدنی ناشی از حوادث اتمی کاملاً ناقص است.

واژه‌های کلیدی: مسؤولیت مدنی، حوادث اتمی، جبران خسارت، نظام خاص، مسؤولیت محض

* دانشجوی دوره دکترای حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

فعالیت‌های هسته‌ای در زمان ما اهمیت خاصی پیدا کرده‌اند و به دلیل فواید زیادی که دارند توجه خاصی به آنها می‌شود، از طرف دیگر مانند سایر دستاوردهای صنعتی، به همان اندازه که زندگی را آسان ساخته، خطرناک نیز کرده است و به دلیل طبیعت ذاتاً خطرناکشان زیان‌هایی که ممکن است در نتیجه آنها به بار آید، بسیار وخیم و قابل توجه است. اگر حادثه‌ای اتمی در نقطه‌ای از یک کشور اتفاق افتد، آثار و آلودگی‌های ناشی از آن، به آن منطقه و آن کشور محدود نمی‌شود، بلکه محدوده بسیار وسیعی را در برمی‌گیرد و زیانهای مالی و جسمی فراوان به بار می‌آورد. یادآوری حادثه اتمی چرنوبیل در سال ۱۹۸۶ در اکرین بیان‌کننده این واقعیتها است.

علم حقوق با همان اهدافی که دارد، در این مورد هم لازم است وارد عمل شود و روابط و فعالیت‌های اتمی را تنظیم کند. طبیعت فعالیت‌های اتمی، نوع حوادث زیانبار و گستردگی ورود خسارت در این نوع حوادث ایجاب می‌کند که نظام مسئولیت مدنی خاص در مورد آن برقرار شود؛ زیرا قواعد عام حقوق مسئولیت مدنی در این مورد نمی‌تواند پاسخگو باشد. بنابراین نظام خاص مسئولیت مدنی اتمی باید بررسی و تبیین شود.

قصد ما این است که وضعیت مسئولیت مدنی اتمی را بررسی کنیم، می‌خواهیم ببینیم مسائل مطرح در حقوق مسئولیت مدنی در خصوص حوادث اتمی به چه صورتی درمی‌آید.

تحول و پیشرفت صنعت و فناوری همواره یکی از عوامل تحول و ترقی حقوق مسئولیت مدنی بوده و قواعد این رشته از حقوق همیشه در پرتو پیشرفت علوم و صنایع و نیازها و اقتضات اقتصادی و اجتماعی تغییر و تکامل یافته است. پیدایش و پیشرفت فناوری هسته‌ای هم به نحو بسیار بارزتر و عمیقتری همین اثر را داشته است.

به دلایل فوق در سازمانهای ذربط تصمیم به انعقاد کنوانسیونهایی در این موضوع گرفته شد: ابتدا در سازمان همکاری اقتصادی اروپا (OEEC)^۱ و همچنین در آژانس

1. Organization for European Economic Co-operation (OEEC).
این سازمان اروپایی بعداً به سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (Organization for Economic Co-operation and Development (OECD))
(Nuclear operation and Development (OECD)) تبدیل شد که هم‌اکنون آژانس انرژی اتمی اروپا (Nuclear

بین‌المللی انرژی اتمی^۲ و جامعه انرژی اتمی اروپا.^۳
 در عرض چند سال دو کنوانسیون مهم در مورد مسئولیت مدنی اتمی به تصویب رسید
 و در سالهای بعد کنوانسیونها و پروتکلهای دیگری در تکمیل و اصلاح آن دو تصویب شد.^۴
 عمده این اسناد عبارتند از:^۵

- کنوانسیون پاریس در مورد مسئولیت شخص ثالث در زمینه انرژی اتمی ۱۹۶۰؛^۶
- کنوانسیون وین در مورد مسئولیت مدنی برای خسارت اتمی ۱۹۶۳؛^۷
- کنوانسیون بروکسل در تکمیل کنوانسیون پاریس ۱۹۶۳؛^۸
- پروتکل مشترک مربوط به اعمال کنوانسیون وین و کنوانسیون پاریس ۱۹۸۸؛^۹
- کنوانسیون مربوط به تکمیل جبران خسارت اتمی ۱۹۹۷؛^{۱۰}
- پروتکل اصلاح کنوانسیون وین ۱۹۹۷؛^{۱۱}
- کنوانسیون مسئولیت مدنی در زمینه حمل و نقل دریایی مواد اتمی ۱۹۷۱؛^{۱۲} و
- کنوانسیون مسئولیت مدنی بهره‌برداران کشتی‌های اتمی ۱۹۶۲.^{۱۳}

اصول مسئولیت مدنی اتمی که نظام خاص این مسئولیت را تشکیل می‌دهد، در این
 کنوانسیونها مقرر شده است. کشورها تقریباً به سه شکل اصول کنوانسیونها را در قوانین

←

Energy Agency (NEA) جزئی از این سازمان است.

2. International Atomic Energy Agency (IAEA)
3. European Atomic Energy Community (Euratom)
۴. برای ملاحظه تفصیل در مورد نحوه تصویب و مذاکرات صورت گرفته در جریان تصویب کنوانسیونهای
 مسئولیت مدنی اتمی، نک:
International Conventions on Civil Liability for Nuclear Damage, Legal Series, No. 4,
 IAEA, Vienna, 1976
۵. جهت مطالعه در مورد تاریخچه، اهداف، اوصاف و قلمرو کنوانسیونها، نک: فیض‌الله جعفری، «مسئولیت
 مدنی ناشی از حوادث اتمی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه تربیت مدرس،
 ۱۳۸۲، صص ۵۳-۳۳.
6. The Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy (1960)
7. Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage (1963)
8. Brussels Convention Supplementary to the Paris Convention (1963)
9. Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and the Paris
 Convention (1988)
10. Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage (CSC) (1997)
11. Protocol to Amend the 1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage
 (1997)
12. The convention Relating to Civil Liability in the Field of Maritime Carriage of Nuclear
 Material (1971)
13. The Convention on the Liability of Operators of Nuclear Ships (1962)

داخلی خود می‌گنجانند:^{۱۴} عده‌ای مانند فرانسه مستقیماً کنوانسیونها را در قانون داخلی خود قابل اجرا می‌دانند و نیازی به مقررات مفصل و تکرار اصول کنوانسیون ندارند. دسته دوم مانند انگلیس و سوئد و اکراین مقررات و قواعد اجباری کنوانسیونها را در قانون داخلی خود تحت مواد و بخشهای مفصل تکرار کرده‌اند و یا مانند بلژیک به مواد اصلی کنوانسیون ارجاع داده‌اند و این ارجاعات را با شروط و مقررات جزئی تکمیل کرده‌اند. سرانجام آن کشورهایی که عضو هیچ کنوانسیونی نیستند، مانند ایالات متحد و ژاپن، ولی بسیاری از همان اصول کنوانسیونها را در قوانین خود گنجانده‌اند؛ دقیقاً به این خاطر که این اصول برای فعالیتهای اتمی و حوادث و خسارات ناشی از آن مناسب‌تر به نظر می‌رسیدند. کشورهایی هم مانند روسیه با اینکه تعداد زیادی از نیروگاهها و رآکتورهای اتمی جهان را به خود اختصاص داده است، هنوز قانون خاصی در این زمینه به تصویب نرسانده است.

در کشور ما هم تاکنون قانونی که به‌طور دقیق و مفصل موضوع مسئولیت اتمی را پوشش داده باشد به تصویب نرسیده است. به لحاظ اهمیت موضوع، نیاز به اقدام خاص در این زمینه وجود دارد که امید داریم مسؤولان امر قانونگذاری اقدام عاجل در این زمینه به عمل آورند. هرچند فعلاً فعالیتهای اتمی در کشور، در اختیار دولت است، اما این امر مانع از اعمال اصول مسئولیت مدنی اتمی و تأسیس یک نظام خاص در این خصوص در کشور نمی‌شود، چرا که نظام خاص مسئولیت مدنی اتمی مختص به بهره‌برداران خصوصی نیست، بلکه فعالیتهای اتمی تحت اداره دولت را هم در بر می‌گیرد و تنها اصل استثناء شده در مورد دولت، اصل بیمه یا تضمین مالی اجباری است که به دلایلی که خواهیم گفت، دولت از آن معاف است. جز این مورد، تمامی اصول دیگر هم در مورد بهره‌برداران خصوصی و هم در مورد دولت (زمانی که فعالیت اتمی انجام می‌دهد) اعمال می‌شود. بنابراین به علت نارسایی و ناکارآمدی قواعد عام مسئولیت مدنی در خصوص فعالیتهای اتمی، باید نظام خاص مسئولیت مدنی اتمی در کشور ما هم جایگاهی پیدا کند و قانونی در این مورد تصویب شود، تا بدینوسیله از زیاندیدگان از حوادث اتمی احتمالی، در برابر قدرت دولت حمایت به عمل آید.

14. Nuclear Legislation , Analytical Study: Nuclear Third Party Liability, NEA/OECD,1986, p.19.

ضرورت وجود نظام خاص

تولید و استفاده از انرژی اتمی متضمن خطرات خاص و نتایج و اثرات بالقوه فراگیر است. علیرغم اینکه اکنون سطح ایمنی در تأسیسات و فعالیتهای اتمی خیلی بالا است و در همه کشورها مقررات ایمنی و حفاظتی خیلی پیچیده‌ای وجود دارد، ولی احتمال وقوع حادثه اتمی همیشه وجود دارد. آنچه مسلم است اینکه با وقوع یک حادثه اتمی، خساراتی که از آن به بار می‌آید خیلی زیاد و عمده است. علاوه بر عظمت خسارات وارده، این خسارات ویژگی‌ها و خصایصی دارند که با خسارات دیگر قابل مقایسه نیست.^{۱۵} همین ویژگی‌های خاص مربوط به حادثه اتمی و خسارت ناشی از آن، مسائلی را ایجاد می‌کند که قواعد عام حقوق مسؤولیت مدنی را به چالش می‌کشد. بحث اثبات خسارت، اثبات رابطه سببیت، جبران خسارت، مرور زمان و بحثهای دیگر ویژگی‌هایی دارند که قواعد عام جوابگوی آنها نیست. این مشکلات و مسائل را در بحثهای بعدی به‌طور مفصل شرح می‌دهیم و روشن خواهد شد که برای مدیریت خطر و خسارت احتمالی ناشی از فعالیتهای هسته‌ای یک «نظام خاص» مسؤولیت مدنی نیاز است. هدف این نظام خاص تضمین جبران خسارت مناسب راجع به خساراتی است که به اشخاص، اموال آنها و محیط زیست وارد می‌شود. این نظام باید با اهداف حقوق اتمی هماهنگ باشد، یعنی در عین حمایت از زیاندیدگان و جبران خسارت آنها، باعث رکود و توقف صنعت انرژی اتمی نشود. این نظام خاص در قالب اصول متعددی متجلی می‌شود که تقریباً هر کدام در مقابل اصول عام مسؤولیت مدنی قرار گرفته، یا اضافه بر آنها مقرر شده‌اند.^{۱۶} این اصول را تشریح و مبانی و فلسفه هر کدام را بیان می‌کنیم. اما قبل از آن باید به نکته مهم دیگری اشاره کنیم و آن اینکه خسارت اتمی به مرزهای یک کشور محدود نمی‌شود. در صورت وقوع حادثه اتمی، اثرات آن ممکن است کشورهای متعددی را در برگیرد و حتی مانند انفجار اتمی چرنوبیل کل دنیا را تحت تأثیر قرار دهد. پس بحث مسؤولیت مدنی اتمی به نحو بسیار بارز و عمده‌ای به حوزه حقوق بین‌الملل خصوصی هم وارد می‌شود. از طرف دیگر از آنجا که قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی در هر کشوری متفاوت است، مشکلات

۱۵. نک: فیض‌الله جعفری، پیشین، صص ۱۱۱-۱۰۹.

16. José María Lopez Olaciregui (1970); "Civil Liability and Nuclear Law"; in: *Nuclear Law Bulletin*, NEA/OECD, No. 5, pp. 27-32.

بسیاری ممکن است در جهت اقامه دعوا، دادگاه صالح و قانون حاکم پیش بیاید. لذا از ابتدا لزوم وجود یک نظام بین‌المللی متحدالشکل و واحد احساس شد و دولت‌ها در این خصوص تلاش کردند و کنوانسیونهای متعددی را تصویب کردند تا نظامهای ملی را در این خصوص متحد کنند. اما به دلیل اینکه همه کشورها، مخصوصاً بسیاری از کشورهای دارای صنعت اتمی پیشرفته، به این کنوانسیونها نپیوسته‌اند، هنوز یک نظام جهانی موفق و کامل در خصوص مسئولیت مدنی اتمی ایجاد نشده است و هدفی که در این خصوص در پس تلاش برای تصویب کنوانسیون جبران خسارت تکمیلی و پروتکل اصلاح کنوانسیون وین در سال ۱۹۹۷ مورد نظر بود، محقق نشده است، زیرا نه تنها اکثر کشورها به آنها نپیوسته‌اند، بلکه هنوز به اجرا هم درنیامده‌اند.

نتیجه این مقدمه این است که در مورد مسئولیت مدنی ناشی از حوادث اتمی، وجود یک نظام خاص با قواعد ویژه در سطح داخلی و هماهنگ کردن نظامهای ملی در سطح بین‌المللی ضرورت دارد. چنین نظامی توسط کنوانسیونهای بین‌المللی پیش‌گفته در خصوص مسئولیت مدنی اتمی تبیین شده است و مدام در حال تکمیل شدن است. قوانین داخلی هم در ایجاد چنین نظامی عمدتاً با کنوانسیونها هماهنگ هستند.^{۱۷} اکنون به شرح اصول عمده تشکیل دهنده این نظام می‌پردازیم:

۱. اصل مسئولیت محض^{۱۸}

۱-۱. طرح موضوع

یکی از عمده موضوعاتی که در حقوق مسئولیت مدنی از آن بحث می‌شود، بحث «مبانی مسئولیت مدنی» است. بحث از این است که آیا برای اینکه کسی مسؤول خسارات وارد به دیگری باشد، علاوه بر شرایط دیگر، ضرورت دارد که مرتکب خطا و تقصیری هم شده باشد یا صرف ورود خسارت و اثبات رابطه سببیت برای تحمیل مسئولیت بر کسی کافی است. بحث مبنای مسئولیت تاریخچه طولانی دارد و در مباحث نظری و دانشگاهی

17. Nathalie L.J.T. Horbach (2000), "1997 Nuclear Liability Treaties: Conformities and Deficiencies in Some EU Applicant States", *Journal of Energy & Natural Resources Law*, vol. 18, no. 4, pp. 378-403.

18. Strict Liability Principle

نظرات متفاوت، گوناگون و بعضاً متضادی در این مورد مطرح و ارائه شده است.^{۱۹} دو مبنای اصلی که برای مسئولیت مدنی مطرح شده عبارتند از: ۱- تقصیر ۲- ریسک یا خطر. در نظام مسئولیت ناشی از تقصیر، فاعل زیان وقتی مسئول شناخته می‌شود که مرتکب تقصیر موجب زیان شده باشد؛ ضابطه برای تشخیص این مسئولیت بررسی رفتار واردکننده زیان است، بدین معنی که اگر رفتارش خطاکارانه باشد، محکوم به جبران زیان وارده می‌شود وگرنه معاف می‌گردد. برعکس در مسئولیت مبتنی بر خطر، ملاک و معیار مسئولیت، رابطه سببیت بین فعالیت شخص و زیان وارد شده به دیگری است و هرکس مسئول خطرات ناشی از عمل خود می‌باشد.

از اواخر قرن نوزدهم حقوق مسئولیت مدنی در جهت پذیرش نظریه خطر در بعضی زمینه‌ها به سوی تحول حرکت کرد. این تحول ابتدا در رویه قضائی و سپس در قوانین وارد شد. پذیرش مسئولیت بدون تقصیر در ابتدا در مورد فعالیتهای خطرناک صورت گرفت.^{۲۰} «قدر متیقن این است که مسئولیت محض لباس متناسب با خطرهای نامتعارف و شدید است.»^{۲۱} در فعالیتهای ذاتاً خطرناک، اولاً، احتمال وقوع حادثه در هر لحظه وجود دارد؛ ثانیاً، وقوع حادثه در چنین فعالیتهایی آثار بسیار زیانبار و فجیعی ممکن است به بار آورد؛ ثالثاً، در اینگونه حوادث در عمده موارد، یا اصلاً در انجام فعالیت، تقصیر و خطایی وجود ندارد یا اگر هم وجود داشته باشد، اثبات آن بسیار مشکل و در مواردی غیرممکن است. به این دلایل پذیرفته شده است که در فعالیتهای ذاتاً خطرناک مسئولیت انجام دهنده چنین فعالیتهایی برای خسارت وارد شده، «مسئولیت محض»^{۲۲} باشد.^{۲۳} زیربنای

۱۹. برای دیدن عمده این مباحث و نظرات، نک: ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی، الزامهای خارج از قرارداد (ضمان قهری): مسئولیت مدنی، ج ۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۸، صص ۲۱۳-۱۷۹؛ پاتریس ژوردن، اصول مسئولیت مدنی، ترجمه مجید ادیب، تهران، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۵؛ حسینقلی حسینی‌نژاد، مسئولیت مدنی، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، چاپ اول، ۱۳۷۷، صص ۳۷-۲۹؛ میشل لوراسا، مسئولیت مدنی، ترجمه محمد اشتری، تهران، نشر حقوقدان، چاپ اول، ۱۳۷۵، صص ۳۹-۴۷.

20. F.H. Lawson, A.E. Anton & L. Neville Brown; *Introduction to French Law*, Oxford, Clarendon Press, 3rd Ed., 1967, pp. 203-206.

۲۱. ناصر کاتوزیان، مسئولیت ناشی از عیب تولید، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۵۹.

22. Strict Liability / Responsabilité Objective

۲۳. برای تحلیل و توجیه بیشتر مسئولیت محض در مورد فعالیتهای دارای خطر بالا، نک:

اصلی و موتور حرکت اندیشه‌ها و رویه قضائی به سوی مسؤولیت محض ضرورت‌های اقتصادی و اجتماعی است. با اینحال این امر که ضرورتاً باید مسؤولیت مربوط به خسارات ناشی از فعالیت‌های خطرناک، مسؤولیت محض باشد، در بحث‌های نظری هنوز مورد مناقشه است و بعضی معتقدند به علت فقدان نظام بیمه‌ای مناسب، مسؤولیت محض نمی‌تواند آن عدالتی را که از آن انتظار می‌رود و طرفداران مسؤولیت محض بر آن تأکید می‌کنند تأمین کند.^{۲۴}

۲-۱. مبنای مسؤولیت مدنی اتمی

تولید و استفاده از انرژی اتمی بارزترین و شاخصترین نوع فعالیت خطرناک است. حوادث مربوط به آن ممکن است بسیار فجیع و خسارات ناشی از آن عظیم باشد. تمام دلایلی که برای توجیه مسؤولیت بدون تقصیر و محض برای فعالیت‌های خطرناک ارائه می‌شود، به طریق اولی و به نحو بارزتری در حوادث اتمی قابل طرح است. در این نوع فعالیت‌ها مخصوصاً عاملی که بیشتر اصل مسؤولیت محض را توجیه می‌کند، مخفیانه بودن و بسیار پیچیده بودن فعالیت‌ها و دستگاه‌ها و تأسیسات اتمی است. فعالیت‌های اتمی، ظریف و پیچیده هستند، به نحوی که ممکن است اثبات تقصیر و تشخیص مقصر، در عمده موارد، نه تنها مشکل، بلکه غیرممکن باشد. بنابراین نه تنها مسؤولیت مبتنی بر تقصیر، نظامی مناسب برای آن نیست، بلکه حتی فرض تقصیر هم نمی‌تواند عادلانه و موجه باشد؛ چرا که در خیلی از موارد اصلاً تقصیری وجود ندارد و اثبات فقدان تقصیر هم آنچنان مشکل نیست و لذا خسارات جبران نشده باقی می‌ماند. بنابراین «مسؤولیت محض» بهترین قاعده برای مبنای مسؤولیت در حقوق مسؤولیت مدنی اتمی است.

این اصل به وضوح در کنوانسیون‌های مسؤولیت مدنی اتمی گنجانده شده و در شرح اهداف کنوانسیون پاریس از آن به عنوان «فرض مسؤولیت»^{۲۵} نام برده شده است.^{۲۶}

←

William L. Prosser, *Law of Torts*, 3rd Ed., West Publication Co., 1964, pp. 519-532.

24. Martin Nell, Andreas Richter (2003), "The Design of Liability Rules for Highly Risk Activities – Is Strict Liability Superior When Risk Allocation Matters?", in: *International Review of Law and Economics*, vol. 23, pp. 31-47.

25. Presumption of Liability

26. Exposé des Motifs of the Paris Convention on Nuclear Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy (Revised Text) Approved by the OECD Council on 26th November 1982, para. 14.

مواد ۳ و ۴ کنوانسیون پاریس ۱۹۶۰ اپراتور تأسیسات اتمی را به صرف اثبات خسارت و رابطه سببیت مسؤول می‌داند و تقصیر را لازم نمی‌داند. ماده ۴ کنوانسیون وین و ماده ۳-۳ کنوانسیون جبران خسارت تکمیلی ۱۹۹۷ (CSC) نیز صریحاً مقرر می‌کنند که مسئولیت اپراتور تأسیسات اتمی مطلق (absolute) است.

طبق این اصل بهره‌بردار تأسیسات اتمی نمی‌تواند با اثبات اینکه فعالیت او کاملاً بدون تقصیر بوده یا حتی اینکه خسارت از تقصیر شخص دیگر، مثلاً عرضه کننده تجهیزات معیوب، ناشی شده است، از مسئولیت معاف شود. مهم نیست تقصیر از چه کسی است یا اصلاً تقصیر و مقصری وجود داشته باشد. بلکه بهره‌بردار رآکتور اتمی برای خطرهایی که ایجاد می‌کند، مسؤول تلقی می‌شود، حتی اگر با حداکثر احتیاط و دقت در هر مورد عمل کرده باشد.^{۲۷}

در حوزه قوانین داخلی، اکثر کشورهای عضو OECD، در قوانین خود، قاعده مسئولیت محض بهره‌بردار تأسیسات اتمی را پذیرفته‌اند. این امر نه تنها در مورد کشورهای که کنوانسیون پاریس را امضا کرده‌اند صادق است، بلکه در مورد کشورهای دیگر هم مصداق دارد.^{۲۸} در اتریش (ماده ۱-۳ قانون مسئولیت اتمی)، در کانادا (ماده ۱۱ قانون مسئولیت اتمی ۱۹۷۰)، در بلژیک (ماده ۲ قانون ۲۳ اوت ۱۹۶۶)، در فرانسه (ماده ۲ قانون مسئولیت مدنی شخص ثالث در زمینه انرژی اتمی ۱۹۶۸)، در ژاپن (ماده ۱-۳ قانون جبران خسارت اتمی ۱۹۶۱)، در هلند (قانون مسئولیت حوادث اتمی)، در بریتانیا (ماده ۱-۷ قانون تأسیسات اتمی ۱۹۶۵)، در کره (ماده ۱-۳ قانون جبران خسارت اتمی ۱۹۶۹)، در رومانی (ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی ناشی از خسارت اتمی ۲۰۰۱)، در اکراین (ماده ۳ قانون مسئولیت مدنی ناشی از خسارت اتمی و تضمین مالی آن ۲۰۰۱) و... نیز برای بهره‌بردار تأسیسات اتمی مسئولیت محض و مطلق ناشی از خسارت اتمی مقرر شده است. در بعضی از این کشورها مانند بریتانیا و کانادا، قانون ابتدا به صورت تعهد به نتیجه، تکلیف تضمین اینکه هیچ حادثه اتمی یا نشر پرتوهای یونساز به وقوع نمی‌پیوندد را بر عهده بهره‌بردار می‌گذارد و سپس او را مسؤول نقض این تعهد می‌داند در

27. Pierre Strohl (1972), "The Concept of Nuclear Third Party Liability and Its Implication by Legislation In OECD Member Countries", in: *Experience and Trends in Nuclear Law*, IAEA, Vienna, p. 72.

28. *Ibid.*, p. 74.

صورتی که حادثه اتمی واقع شود یا پرتوهای یونساز منتشر شوند؛ در تعهد به نتیجه نیز، صرف انجام نشدن تعهد، تقصیر است و باعث ایجاد مسئولیت می‌شود، حتی اگر متعهد اثبات کند که تقصیری نداشته و تمام تلاشها و احتیاط لازم را به کار برده است.

در حقوق آلمان فعالیت‌های اتمی به دو دسته تقسیم می‌شوند: دسته یکم شامل تأسیس و بهره‌برداری از تأسیسات اتمی است. دسته دوم شامل امور مربوط به واردات، صادرات، حمل و نقل و انبارداری مواد و سوخت‌های اتمی است. در مورد دسته یکم مسئولیت اپراتور نوعی و محض است (ماده ۱-۲۵ قانون انرژی اتمی ۱۹۵۹). اما در خصوص دسته دوم، اگر خسارت از حادثه‌ای ناشی شود که دارنده مواد رادیواکتیو یا کسانی که برای او کار می‌کنند نمی‌توانستند حتی با انجام احتیاط‌های متعارف در آن اوضاع و احوال از آن اجتناب کنند و همچنین اگر نه به علت وضعیت ناقص تدابیر ایمنی و نه قصور در اجرای آنها باشد، دارنده معاف می‌شود. به عبارت دیگر اگر دارنده بتواند اثبات کند که خودش یا نمایندگانش مقصر نبوده‌اند، مسئولیتی وجود نخواهد داشت.^{۲۹}

در بعضی کشورهای دیگر وضعیت به گونه‌ای دیگر است؛ در ایالات متحد آمریکا قانون معروف به «پرایس - آندرسون» هیچ مقرر و قاعده‌ای در مورد مبنای مسئولیت مدنی برای خسارات اتمی ندارد، لذا موضوع باید بر اساس قوانین ایالتی تحلیل شود. از آنجا که هر ایالتی قانون مخصوص به خود در مورد مسئولیت مدنی دارد و معمولاً در مورد مسئولیت مدنی اتمی قانون خاص ندارند، اصولی که باید اعمال شود، بر حسب قانون هر ایالتی که حادثه اتمی در آن رخ داده است فرق می‌کند. بنابراین ممکن است در یک ایالت مسئولیت مدنی اتمی، مبتنی بر اصل تقصیر باشد ولی در ایالت دیگر، محض.^{۳۰} با اینحال در مورد «حوادث اتمی غیرعادی»^{۳۱} همه دفاعیات و معافیتها به موجب قانون در موافقتنامه

29. W. Boulanger (1972); "Nuclear Third Party Liability And Financial Security, Therefore Legislative Requirements And Their Implementation In The Federal Republic of Germany", in: *Experience And Trends In Nuclear Law*, pp. 85-87.

30. Liability and Compensation for Nuclear Damage, First edition, NEA/OECD, Vienna, 1994, pp. 81-82.

۳۱. (Extraordinary Nuclear Occurrence) کمیسیون انرژی اتمی آمریکا این حوادث را بر این اساس تعیین

می‌کند که اولاً در حادثه مزبور انتشار مواد رادیواکتیو خیلی زیاد بوده، به نحوی که افراد، در معرض تابش بیشتری بوده‌اند و سطح آلودگی بیشتر از حد معمول هم ایجاد کرده است. تعیین اینکه یک حادثه، غیرعادی است اولاً باعث می‌شود که مبلغ بیشتری به جبران خسارت اختصاص یابد؛ ثانیاً در این مورد یک توافق متحدالشکل بین کمیسیون انرژی اتمی و بهره‌برداران برای جبران خسارت وجود دارد؛ و تقریباً بر خلاف

تضمین (جبران) خسارت^{۳۲} یا در بیمه‌نامه ساقط می‌شود و لذا در مورد این حوادث مسئولیت مطلق خواهد بود.^{۳۳}

در حقوق ایران قانون خاصی در مورد مسئولیت مدنی اتمی وجود ندارد، لذا در مورد مبنای مسئولیت باید به همان قواعد عمومی رجوع کرد. در قواعد عام هم با در کنار هم قرار دادن قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹ با قواعد اتلاف و تسبیب در قانون مدنی، همانگونه که مفصلاً در کتب ذریبط آمده است، از نظر منطقی، اصل بر مسئولیت مبتنی بر تقصیر قرار می‌گیرد و مسئولیتهای بدون تقصیر و مبتنی بر خطر استثناء خواهد بود.^{۳۴} از آنجا که در مورد مسئولیت مدنی اتمی، قانون خاصی در کشور نداریم، مبنای مسئولیت در این حوزه هم همان «تقصیر» خواهد بود که با ضرورتهای اقتصادی و اجتماعی که منشأ «مسئولیت محض» در این خصوص است ناسازگار می‌باشد.

البته عده‌ای با ناسازگار خواندن قانون مسئولیت مدنی با مبانی فقهی و قانون مدنی، اصل تقصیر را به عنوان مبنای مسئولیت در حقوق ما انکار می‌کنند و تفاوت گذاشتن بین اتلاف و تسبیب از جهت اینکه در اولی تقصیر نیاز نیست ولی در دومی تقصیر شرط است را به باد انتقاد می‌گیرند و معتقدند که در حقوق ما به تبع فقه و بر اساس قاعده «لاضرر» برای مسؤل دانستن شخصی، هیچ نیازی به وجود تقصیر و اثبات آن نیست و به صرف اثبات رابطه سببیت بین فعل زیانبار و ورود خسارت، مسئولیت محقق می‌شود.^{۳۵} همچنین با اشاره به تفاوت اتلاف و تسبیب از جهت لزوم یا عدم لزوم تقصیر اضافه می‌کنند: «چنین تعبیری از اتلاف و تسبیب در هیچ منبع متقدم فقهی یافت نمی‌شود و ساخت بعضی از حقوقدانان پس از تدوین قانون مدنی و محصول خلط حقوق فرانسه و فقه است. اتلاف و

←

موارد عادی حوادث، یک نظام واحد در ایالات متحد به حوادث اتمی غیرعادی اختصاص یافته است.

Nuclear Legislation, Analytical Study, *op. cit.*, pp. 17-181.

32. Indemnity Agreement.

موافقتنامه‌ای که بین کمیسیون انرژی اتمی ایالات متحد و بهره‌بردار برای تضمین جبران خسارات از زیان‌دیدگان احتمالی حوادث اتمی منعقد می‌شود.

33. *Ibid.*, p. 82; Nuclear Legislation, Analytical Study: Nuclear Third Party Liability, OECD/NEA, 1976, pp. 179-182.

۳۴. نک: ناصر کاتوزیان، پیشین، صص ۲۲۵-۲۲۰.

۳۵. حسن جعفری‌تبار، مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان کالا، تهران، نشر دادگستر، چاپ اول،

۱۳۷۵، ش ۱۱ و ۲۴؛ ایرج بابایی، «بررسی عنصر خطا در حقوق مسئولیت مدنی ایران»، مجله پژوهش

حقوق و سیاست، ش ۷، پائیز و زمستان ۱۳۸۱، ص ۴۹ به بعد.

تسبیب دو گونه مبنای مسؤولیت نیستند، بلکه دو نوع رابطه سببیت‌اند و وجود تقصیر در هیچیک شرط نیست و اصولاً هیچ اثر علمی بر اتلاف بودن یا تسبیب بودن عملی مترتب نیست... این دو عنوان فقط بیان‌کننده چگونگی رابطه سببیت هستند؛ نکته این است که مباشر عموماً مسؤول است اما مسبب فقط هنگامی مسؤول است که سبب نزدیک زیان باشد. در قانون مجازات اسلامی نیز به تقصیر در تسبیب اشاره‌ای نشده است و جنایت را اعم از آنکه به مباشره باشد یا به تسبیب موجب ضمان می‌داند (ماده ۳۱۶).^{۳۶} دیگران هم که به «اصل ضرورت تقصیر» در حقوق ما معتقدند، خود معترفند که با تصویب قانون مجازات اسلامی تحولی در مبانی مسؤولیت مدنی ایجاد شده است و با اختلاط مسؤولیتهای کیفری و مدنی که در قوانین اسلامی است و با طرح اسباب ضمان به شیوه فقهی و فزونی موارد مسؤولیتهای بدون تقصیر، در «اصل ضرورت تقصیر» در پاره‌ای زمینه‌ها تردید ایجاد شده است و از این پس باید با احتیاط بیشتری به این اصل اعتماد کرد.^{۳۷}

اگر آنگونه که آن محقق بیان کرده‌اند در حقوق ما اصل تقصیر مبنای مسؤولیت نباشد و صرف اثبات رابطه سببیت برای تحمیل مسؤولیت کافی باشد، که تردید جدی در مورد آن وجود دارد،^{۳۸} باز هم مشکل مبنای مسؤولیت اتمی حل نمی‌شود. زیرا در این مورد باید بین «فعل»^{۳۹} و «فعالیت»^{۴۰} تفاوت قائل شد. ما قرار است بهره‌بردار تأسیسات اتمی را مسؤول بشناسیم؛ آنچه در مورد عدم نیاز به تقصیر و صرف اثبات رابطه استناد برای تحمیل مسؤولیت گفته شده، تنها جایی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد که شخصی با «فعل» خود باعث ایجاد زیان شده باشد، مانند چاه کندن، آتش روشن کردن، ضربه زدن و غیره. اما جایی که شخصی، فعالیتی راه می‌اندازد و عده زیادی کارگر و کارمند دارد و تأسیسات و دستگاههایی را به کار می‌گیرد، اگر از این فعالیت زیانی به کسی برسد،

۳۶. حسن جعفری‌تبار، پیشین، ص ۶۷.

۳۷. ناصر کاتوزیان، پیشین، صص ۲۲۴ و ۲۲۵.

۳۸. تردید از آن جهت است که ایشان تنها با تکیه بر فقه و قانون مدنی و مجازات اسلامی به این نتیجه در مورد مبنای مسؤولیت رسیده‌اند و قانون مسؤولیت مدنی ۱۳۳۹ را نادیده گرفته‌اند. قانون مسؤولیت مدنی یکی از قوانین کشور ما است و در موارد متعدد به آن استناد می‌شود و به این راحتی نمی‌توان آن را کنار گذاشت و اصل ضرورت تقصیر را که در ماده ۱ آن بیان شده است نادیده گرفت.

39. Act

40. Activity

نمی‌توان به راحتی بهره‌بردار آن فعالیت را مسؤول دانست، چرا که ممکن است ورود زیان ناشی از فعل کارگران یا از نقص تأسیسات یا عوامل دیگر باشد، و در عمده موارد نتیجه فعل بهره‌بردار نیست. حتی ممکن است نفس فعالیت چنین اقتضایی داشته باشد و فعل هیچکس اثری در آن نداشته باشد. برای مسؤول دانستن بهره‌بردار یک فعالیت راجع به خسارات ناشی از آن فعالیت، باید «نظریه خطر» پذیرفته شده باشد؛ از آنجا که نظریه خطر و مسؤولیت محض در حقوق ما برای فعالیتهای اتمی پذیرفته نشده است، نمی‌توان بهره‌بردار تأسیسات اتمی را مسؤول خسارات ناشی از یک حادثه اتمی دانست، مگر اینکه وقوع حادثه ناشی از فعل یا تقصیر خود او باشد. در موارد دیگر زیان‌دیده باید رابطه استناد بین خسارات و فعل اشخاص دیگر را ثابت کند، امری که در خصوص مسائل اتمی فوق‌العاده مشکل است.

۳-۱. جدایی دو مفهوم مسؤولیت محض و مسؤولیت مطلق

اصطلاح مسؤولیت محض معادل "strict liability" و اصطلاح مسؤولیت مطلق معادل "absolute liability" است. در بیشتر موارد برای بیان ماهیت مسؤولیت بهره‌بردار از عبارت "absolute liability" استفاده شده است.^{۴۱} بسیاری از نویسندگان هم این دو اصطلاح را به جای هم به کار برده‌اند. اما با اینحال عده‌ای از نویسندگان بین این دو مفهوم تفاوت قائل می‌شوند: جایی که مسؤولیت بدون تقصیر وجود دارد ولی خواننده با اثبات یک عامل خارجی که علت ورود خسارت بوده است از مسؤولیت مبرا می‌شود را «مسؤولیت محض» می‌نامند ولی جایی که هیچ معافیتی از مسؤولیت وجود ندارد و ورود خسارات ناشی از عامل یا حادثه خارجی هم در مسؤولیت خواننده قرار می‌گیرد، مسؤولیت «مطلق» است.^{۴۲}

با این توضیح و با توجه به اینکه در همه کنوانسیونها و قریب به اتفاق قوانین داخلی، در مواردی، بهره‌بردار از مسؤولیت معاف می‌شود مثل زمانی که حادثه در اثر جنگ، شورش یا اغتشاش واقع شده است به نظر می‌رسد که در تهیه کنوانسیونها و قوانین دقت

41. Exposé des Motifs of Paris Convention, para. 14; V.C Art IV (1); CSC, Art. 3(3).

42. J.P.H. Trevor (1969); "Principles of Civil Liability For Nuclear Damage", in: *Nuclear Law for a Developing World*, Legal Series, No. 5, Vienna, IAEA, p. 109; Liability and Compensation for Nuclear Damage, *op. cit.*, p. 16.

کافی نشده و بهتر بود از عبارت دقیقتر و درست‌تر "strict liability" استفاده می‌شد. یکی از استادان کشورمان هم به تفاوت بین این دو مفهوم اشاره کرده‌اند.^{۴۳} ایشان با تأیید اینکه اصطلاح «محض» بهتر می‌تواند مفهوم واقعی «Strict» را به زبان ما بیان کند، اضافه می‌نمایند که «مسئولیت مطلق آخرین درجه سختگیری و نشانه‌رهایی از هرگونه قیدی است در حالیکه مسئولیت «محض» در مصداق‌هایی به کار می‌رود که برای مسئول عذرهای دفاعی کم و بیش وجود دارد»^{۴۴} در بین مسئولیت‌های خارج از قرارداد در حقوق ما مسئولیت مطلق به مسئولیت غاصب و مسئولیت محض به مسئولیت دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی شبیه است.

البته می‌توان با توجیهی به کار بردن اصطلاح مسئولیت مطلق را در موضوع مورد بحث درست دانست و آن اینکه مواردی که بهره‌بردار به خاطر آنها از مسئولیت معاف می‌شود بسیار محدود است؛ یعنی جنگ، شورش داخلی و آشوب. و چون اینها هم خیلی به ندرت اتفاق می‌افتد و حتی بهره‌بردار برای خسارت اتمی که در اثر حوادث و بلایای طبیعی ایجاد می‌شود مسئول است، می‌توان گفت که مسئولیت بهره‌بردار مطلق است و او نمی‌تواند با اثبات هر حادثه خارجی که شرایط فورس ماژور را داشته باشد از مسئولیت معاف شود.

۲. اصل کانالیزه کردن مسئولیت به طرف بهره‌بردار^{۴۵}

در این بخش ابتدا به مفهوم این اصل و سپس به ترتیب به ایرادات مطرح شده در مورد آن، توجیه اصل و نهایتاً استثنائات آن می‌پردازیم.

۲-۱. مفهوم اصل کانالیزه کردن مسئولیت

طبق قواعد عام مسئولیت مدنی هر کس با فعل یا ترک فعل خود باعث ورود خسارت به دیگری شود؛ با جمع شرایط باید مسئولیت جبران آن خسارت را بپذیرد و به زیان‌دیده غرامت بپردازد. هیچ شخصی طبق قانون، بار تحمل مسئولیت ناشی از فعل زیانبار دیگری

۴۳. ناصر کاتوزیان، *مسئولیت ناشی از عیب تولید*، ص ۶۱.

۴۴. همان.

را بر دوش نمی‌کشد. نمی‌توان «الف» را به دلیل زیان‌هایی که از فعالیت «ب» ناشی شده است، مورد تعقیب قرار داد. این یک اصل اساسی در حقوق مسئولیت مدنی است؛ البته استثنائی هم دارد.

در حقوق مسئولیت مدنی اتمی، اصل مذکور کنار گذاشته شده و اصل جدیدی جایگزین آن شده است. اصل جدید که از آن به اصل «کانالیزه کردن حقوقی»^{۴۶} مسئولیت تعبیر می‌شود به این معنا است که تنها بهره‌بردار تأسیسات اتمی، مسئول تمامی خسارات وارده به اشخاص ثالث است. هیچ شخص دیگری را نمی‌توان مسئول تلقی کرد حتی برای خساراتی که از فعل یا ترک فعل یا تقصیر آنها ناشی شده است. این مفهوم که از ویژگی‌های حقوق مسئولیت مدنی اتمی است، یک مفهوم جدید و منحصر به فرد است و با سایر زمینه‌های مسئولیت مدنی منطبق و سازگار نیست.^{۴۷} این اصل در کنوانسیونهای مسئولیت مدنی اتمی صریحاً مقرر شده است. کنوانسیون پاریس در بند «الف» ماده ۶ مقرر می‌کند که حق جبران خسارت تنها علیه بهره‌بردار اعمال می‌شود و در بند «ب» همان ماده می‌گوید: هیچ شخص دیگری برای خسارت ناشی از حادثه اتمی مسئول نخواهد بود. کنوانسیون وین هم در ماده ۵، همین مفهوم را صریحاً بیان می‌کند. همچنین است کنوانسیون جبران خسارت تکمیلی (CSC) در بندهای ۱ و ۹ ماده ۳.

باید توجه کرد که این اصل که می‌توان آن را اصل مسئولیت انحصاری بهره‌بردار نامید، به این معنا نیست که دیگران هم مسئول هستند ولی بهره‌بردار به جای آنها جبران خسارت می‌کند، بلکه اصلاً کسی جز بهره‌بردار «از نظر حقوقی» مسئول نیست و در واقع تنها اوست که می‌تواند خوانده قرار گیرد و تنها می‌توان علیه او اقامه دعوا کرد. به عبارت دیگر تمام مسئولیتهای اشخاص دیگر در یک کانال و مسیر جمع و به سوی بهره‌بردار هدایت می‌شود.

در قریب به اتفاق کشورهایی که قانون خاص در مورد مسئولیت مدنی اتمی دارند این اصل پذیرفته شده است. تنها اتریش و ایالات متحد آمریکا اصل کانالیزه کردن حقوقی

46. Legal Channeling

47. Norbert Pelzer, *The Hazards Arising Out Of The Peaceful Use Of Nuclear Energy*, Hague Academy of International Law, Centre for Studies and Research in International Law and International Relations, First Edition, 1993, p. 276; Carlton Stoiber, Alec Baer, Norbert Pelzer & Wolfram Tonhauser, *Handbook on Nuclear Law*, First Edition, IAEA, Vienna, 2003, p. 112.

مسئولیت را نپذیرفته‌اند.^{۴۸}

اصل کانالیزه کردن حقوقی مسئولیت به سوی بهره‌بردار از دو قاعده تشکیل می‌شود که با هم اجرا می‌شوند:

زیان‌دیده تنها می‌تواند علیه بهره‌بردار تأسیسات اتمی اقامه دعوا کند و نه علیه عرضه‌کننده تجهیزات یا متصدی حمل و نقل مواد اتمی و... پس از جبران خسارت، بهره‌بردار حق مراجعه به عامل واقعی زیان را ندارد.

این دو قاعده بر پایه ملاحظات اقتصادی و بویژه اجتناب از بیمه دوگانه است.^{۴۹} ایالات متحد آمریکا این اصل را نپذیرفته، ولی به جای آن نظامی وضع کرده است که همان نتیجه کانالیزه کردن حقوقی را می‌دهد. در این نظام که به آن «کانالیزه کردن اقتصادی مسئولیت»^{۵۰} گفته می‌شود، هر شخص در ارتباط با حادثه و خسارت اتمی، مسئول خسارت وارده از ناحیه خود است و مسئولیت بهره‌بردار منحصر نیست ولی پوشش بیمه‌ای که بهره‌بردار فراهم می‌کند، همه مسئولیت‌های افراد دیگر را نیز در برمی‌گیرد. لذا جبران خسارت عملاً بر عهده بهره‌بردار قرار می‌گیرد و هر چند ممکن است اشخاص دیگر از نظر حقوقی مسئول باشند، اما تمام نتایج اقتصادی خسارت اتمی را بهره‌بردار متحمل می‌شود.^{۵۱} کنوانسیون جبران خسارت تکمیلی ۱۹۹۷ که خود نظام کانالیزه کردن حقوقی را پذیرفته است (ماده ۹-۳ و ۱-۳)، صریحاً به آمریکا اجازه داده است که نظام کانالیزه کردن اقتصادی خود را حفظ کند.^{۵۲} اتریش هم در سال ۱۹۹۹ اصل کانالیزه کردن حقوقی مسئولیت را از قانون خود حذف کرد.^{۵۳}

۴۸. برای ملاحظه وضعیت و نحوه پذیرش این اصل در قوانین داخلی، نک:

- Nuclear Legislation, Analytical Study: Nuclear Third Party Liability, *loc. cit.*
 49. Ferdinand F. Stone, (1983), "Liability for Damage Caused by Things", in: *International Encyclopedia of Comparative Law*, by Andre Tunc, Volume XI: Torts, Part I, The Hague-Boston, London: Tubingen and Martinus Nijhoff Publisher, p. 59.
 50. Economic Channeling of Liability.
 51. Richard Wilson, "Nuclear Liability and the Price-Anderson Act", in: *The Forum*, vol. 12, 1976-1977, p. 612-621.
 52. Ben McRae (1998), "The Compensation Convention: Path to a Global Regime for Dealing With Legal Liability and Compensation for Nuclear Damage", in: *Nuclear Law Bulletin*, IAEA & NEA, no. 61, pp. 28-29.
 53. Omer F. Brown II (1999); "Nuclear Liability: A Continuing Impediment to Nuclear commerce", p. 5, available at: <http://www.world-nuclear.org/sym/1999/pdfs/brown.pdf>

۲-۲. نقد و توجیه اصل کانالیزه کردن مسؤولیت

این اصل مصون از ایراد و انتقاد نمانده است. بویژه در آلمان و اتریش به این اصل انتقاد شد. نویسندگان به این دلیل به آن انتقاد می‌کردند که این یک قاعده غیرعادلانه است، زیرا مشارکت‌کنندگان در زیان و کسانی که شاید عامل واقعی زیان باشند را مصون از مسؤولیت و معاف از جبران خسارت نگاه می‌دارد و نتایج زیانبار اعمال آنان را به دیگری تحمیل می‌کند. به علاوه این مفهوم، از دیدگاه سیاست حقوقی زیانبار است، زیرا در این صورت کسی برای جلوگیری از وقوع حادثه و ورود خسارت اقدام پیشگیرانه نمی‌کند.^{۵۴} اما وضع این اصل بدون حکمت نیست و دلایل موجهی وجود آن را نه تنها توجیه، بلکه ضروری می‌کند:

اولاً، فقدان این اصل باعث جلوگیری از توسعه صنعت اتمی می‌شود؛ زیرا از یک طرف، از همان ابتدا، عرضه‌کنندگان مواد و تجهیزات اتمی و شرکتهای تولیدی و متصدیان حمل و نقل، از دعاوی مسؤولیت پیچیده و پرهزینه وحشت داشتند و به این دلیل از ورود در عرصه فعالیت‌های اتمی خودداری می‌کردند؛ از طرف دیگر اگر همه کسانی که در زمینه عرضه مواد و سوخت اتمی یا حمل و نقل مواد اتمی فعالیت می‌کنند، مسؤول باشند، مجبور خواهند بود خود را در مقابل چنین مسؤولیتی بیمه کنند و در نتیجه با توجه به اینکه فعالیت‌های اتمی ممکن است بخش کوچکی از فعالیت‌های آنان را تشکیل دهد و هزینه بیمه هم گران است، آنها این هزینه را بر قیمت مواد و کالاها و خدمات اتمی می‌افزایند و باعث افزایش قیمت آنها می‌شود، لذا بهره‌برداری که قرار است چنین کالاها و خدماتی را تهیه کند، با مشکل مالی مواجه می‌شود و ممکن است فعالیت اتمی خود را تعطیل کند.^{۵۵}

ثانیاً، امکان مسؤول بودن دیگران باعث می‌شود که آنها نیز برای خود بیمه تهیه کنند که این امر باعث هرمی کردن غیرضروری بیمه می‌شود که از یک طرف باعث افزایش هزینه بیمه می‌شود و از طرف دیگر با توجه به ظرفیت محدود پوشش بیمه‌ای، تأثیر منفی بر ظرفیت بیمه‌ای موجود دارد.^{۵۶}

ثالثاً، این به نفع زیان‌دیده است که تردیدی در مورد شخص مسؤول نداشته باشد. با

54. Ferdinand F. Stone, *op. cit.*, p. 60.

55. Liability and Compensation for Nuclear Damage, *op. cit.*, p. 23.

56. J.P.H. Trevor, *op. cit.*, p. 110.

توجه به اینکه فعالیتهای اتمی پیچیده، تخصصی و فنی هستند، زیان‌دیده به راحتی نمی‌تواند یا شاید اصلاً نتواند تشخیص دهد که خسارت از کدام قسمت فعالیت اتمی و مربوط به عمل چه شخصی بوده است. کانالیزه کردن حقوقی مسئولیت به سوی بهره‌بردار، به زیان‌دیده در خصوص اینکه چه کسی باید مورد تعقیب قرار گیرد، اطمینان، یقین و آرامش می‌دهد. به خود بهره‌بردار هم نفع می‌رساند چرا که باعث می‌شود او بهتر بتواند هزینه‌ها و ریسک‌های فعالیت خود را ارزیابی کند.^{۵۷}

اینها دلایل قانع‌کننده‌ای برای تأسیس اصل مسئولیت منحصر به بهره‌بردار تأسیسات اتمی است و جالب است بدانیم کشورهایی که اصل کانالیزه کردن حقوقی مسئولیت را پذیرفته‌اند، مجبور شده‌اند که با ترتیباتی، مسئولیت اشخاص غیر از بهره‌بردار را به نوعی تحت پوشش بیمه بهره‌بردار یا تضمین مالی دولت درآورند و این است که کشور ایالات متحد، کانالیزه کردن اقتصادی مسئولیت را مقرر کرده است.

۲-۳. استثنای اصل کانالیزه کردن مسئولیت

قبلاً گفته شد که اصل کانالیزه کردن مسئولیت از دو قاعده تشکیل می‌شود: ۱. تنها بهره‌بردار مسئول است نه کسی دیگر، ۲. بهره‌بردار پس از جبران خسارت، حق مراجعه به اشخاص دیگر که احتمالاً عامل واقعی زیان بوده‌اند، ندارد.

نسبت به قاعده اول استثنای ذیل وجود دارد:^{۵۸}

الف - بهره‌بردار نسبت به خسارت وارد به خود تأسیسات و اموال موجود در آن محل مسئول نیست (ماده ۱-الف-۳ کنوانسیون پاریس). مسئولیت در این مورد تابع قواعد عام است و ممکن است افراد مختلفی برای آن مسئول باشند؛

ب - مسئولیت بهره‌بردار بر مسئولیت هر شخص با بهره‌بردار دیگری که تصدی راکتور اتمی مورد استفاده در وسایل حمل و نقل را بر عهده دارد، تأثیری نمی‌کند و شخص اخیر طبق قواعد مربوطه مسئول است (ماده ۲-۱-ج-۶ کنوانسیون پاریس)؛

ج - همچنین این اصل بر تعهدات و مسئولیتهای دولت (جایی که دولت اپراتور است) به موجب موافقتنامه بین‌المللی موجود در زمینه حمل و نقل و قواعد حقوق

57. Exposé des Motifs of Paris Convention, para. 15; N. Pelzer, *op. cit.*, p. 277.

58. Exposé des Motifs of Paris Convention, para. 16.

بین الملل عمومی اثر ندارد (ضمیمه ۲ کنوانسیون پاریس).

نسبت به قاعده دوم هم دو استثنا وجود دارد:

الف - جایی که شخصی با عمد یا تقصیر سنگین و به قصد ایراد خسارت مرتکب فعل یا ترک فعلی شود که منجر به حادثه اتمی شود. در این صورت بهره‌بردار حق مراجعه به او را دارد. چرا که عادلانه نیست که بهره‌بردار مسئولیت ناشی از تقصیر عمدی دیگری را خود به دوش بکشد و حق مراجعه هم نداشته باشد (ماده ۲-۴ کنوانسیون وین، ماده ۱-۶ و ۶-کنوانسیون پاریس)؛

ب - جایی که به موجب قرارداد بهره‌بردار حق مراجعه داشته باشد (ماده ۲-۶ و ۶-کنوانسیون پاریس).

در حقوق بلژیک موارد دیگری از حق مراجعه وجود دارد.^{۵۹}

۴-۲. وضعیت حقوق ایران

در حقوق ایران هیچ قاعده و اصلی وجود ندارد تا بتوان بر اساس آن مسئولیت منحصر بهره‌بردار تأسیسات اتمی را استنباط کرد. در بعضی زمینه‌ها شباهت‌های جزئی و بسیار محدود با کانالیزه کردن مسئولیت وجود دارد. مثلاً در ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹ کارفرما مسئول خسارات وارد شده به اشخاص ثالث در اثر فعالیت‌های شرکت یا مؤسسه خود است، هرچند از فعل کارگران ناشی شده باشد. در ماده ۳۸۸ قانون تجارت متصدی حمل و نقل طرف قرارداد، مسئول خسارات وارد به محموله است، هر چند عمل حمل و نقل را متصدی دیگری انجام داده باشد. طبق قانون بیمه اجباری وسایل نقلیه موتوری زمینی ۱۳۴۷، دارنده وسیله نقلیه، مسئول خسارات ناشی از هر حادثه مربوط به وسیله نقلیه است هر چند راننده وسیله نقلیه کسی دیگر باشد.

اما هیچکدام از اینها با کانالیزه کردن حقوقی مسئولیت تطابق هرچند ناقص ندارند. در این موارد مسئولیت، منحصر به کارفرما یا دارنده وسیله نقلیه نیست: اولاً، کارفرما فقط مسئول اعمال کارگران است و نه مثلاً متصدی حمل و نقلی که کالاهای او را حمل می‌کند یا تولید کننده‌ای که تجهیزاتی را به صورت معیوب به او تحویل داده است. ثانیاً

59. H. Conruyt, F. Rivalet (1986); "Field of Application of Belgian Legislation on Nuclear Third Party Liability", in: *Nuclear Law Bulletin*, NEA/OECD, no. 37, pp. 64-65.

مسئولیت کارفرما و دارنده صرفاً برای این است که زیان‌دیده سریعتر به جبران خسارت خود نایل آید و گرنه کارگر و راننده را هم می‌توان مورد تعقیب قرار داد.^{۶۰} ثالثاً، اگر دارنده یا کارفرما یا متصدی حمل و نقل، از زیان‌دیده جبران خسارت کنند، می‌توانند جز در موارد معدود طبق قواعد عام به عامل اصلی خسارت مراجعه کنند. این موارد همه با آنچه در مورد کانالیزاسیون حقوقی مسئولیت گفتیم سازگار نیست.

در حقوق ما صدور حکم باید بر طبق قانون باشد و دادرس نمی‌تواند قاعده حقوقی بسازد. وقتی قانون خاص نداریم که چنین قاعده‌ای مقرر کند، نه تنها کانالیزه کردن حقوقی، بلکه به کانالیزه کردن اقتصادی یا حتی نزدیک به آن هم نمی‌توان معتقد بود.

۳. اصل محدودیت مسئولیت بهره‌بردار^{۶۱}

۳-۱. طرح موضوع

یکی از اصول عام حقوق مسئولیت «اصل لزوم جبران کلیه خسارات» است. هر کس به دیگری خسارتی وارد کند باید تمام خسارات وارد به او را جبران کند، به نحوی که وضع او به حالتی درآید که اگر فعل زیانبار واقع نمی‌شد شخص زیان‌دیده در آن وضع قرار داشت.^{۶۲} البته نکته‌ای که باید به آن توجه کرد این است که وقتی می‌گوئیم تمامی خسارت باید جبران شود، منظور از خسارت، نه هر ضرر و زیانی است که عرفاً به آن خسارت می‌گویند. هر چند ضرر مفهوم عرفی دارد، ولی ممکن است قانون هر ضرری را قابل جبران نداند. تحمل خسارت در موارد زیادی لازمه زندگی اجتماعی است و در مواردی هر چند از نظر اجتماعی و عرفی نامطلوب است، اما از نظر قانون قابل جبران نیست. لذا «اصل لزوم جبران کلیه خسارات» ناظر به خسارت قابل جبران از نظر قانون است. مثلاً اگر قانونگذار خسارات مادی وارد به اموال را قابل جبران می‌داند، باید کل این خسارت جبران شود. ولی اگر فرضاً خسارت معنوی را قابل جبران نداند، نمی‌توان به

۶۰. ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی: الزامهای خارج از قرارداد، ش ۲۶۵ و ۳۱۶.

61. Limitation of Liability of Operator

۶۲. نک: میشل لوراسا، پیشین، ص ۱۱۵؛ حسینقلی حسینی‌نژاد، پیشین، ص ۸۲.

استناد اصل لزوم جبران کلیه خسارات، حکم به جبران آن کرد.^{۶۳} اصل لزوم جبران خسارت یک اصل اولیه عقلی است. عقل سلیم حکم می‌کند که هرکس فعل زیانباری مرتکب می‌شود، باید نتایج آن را بپذیرد و خسارت ناشی از آن را جبران کند. با اینحال در حوزه فعالیت‌های اتمی و حوادث و خسارات ناشی از آنها وضع به گونه‌ای دیگر است. ملاحظات اقتصادی باعث می‌شود که اصل لزوم جبران کلیه خسارت در مورد خسارات اتمی با استثناء مواجه شود و نادیده گرفته شود و به جای آن «اصل محدودیت جبران خسارات» وضع شود. محدودیت جبران خسارات نتیجه محدودیت مسؤولیت بهره‌بردار اتمی است. به دلایل نظری و عملی نمی‌توان بهره‌بردار را ملزم کرد که کلیه خسارات ناشی از حادثه اتمی واقع در تأسیسات اتمی خود را جبران کند. لذا در کنوانسیون‌های بین‌المللی مسؤولیت مدنی اتمی و در بیشتر قوانین داخلی برای مسؤولیت بهره‌بردار حد خاصی قرار داده شده است که تا آن حد مسؤول و نسبت به بیشتر از آن معاف است. مسؤولیت بهره‌بردار، هم از نظر کمی محدود است و هم از نظر زمانی.

در این فصل ابتدا به توجیه اصل محدود بودن مسؤولیت بهره‌بردار و سپس به تشریح انواع این محدودیت می‌پردازیم.

۲-۳. دلایل و موجهات اصل محدودیت مسؤولیت بهره‌بردار

همانگونه که اشاره کردیم عقلی، منطقی و عادلانه این است که عامل زیان تمامی خساراتی را که به زیاندیدگان وارد شده است جبران کند. این اصلی است اولیه که در حقوق مسؤولیت مدنی پذیرفته شده است. برای عدول از این اصل باید دلیلی منطقی و توجیهی موجه و ضرورتی مهم وجود داشته باشد تا باعث شود در زمینه خاصی و راجع به خساراتی خاص، این اصل که خود منطقی و عادلانه است، غیرعادلانه و ناموجه و زیانبار جلوه کند و تخلف از آن لازم آید. در حقوق مسؤولیت مدنی اتمی این دلایل و توجیهات وجود دارد. در اینجا عمده دلایل اصل محدودیت مسؤولیت را توضیح می‌دهیم:

۶۳. اصل جبران کلیه خسارات همیشه مطلوبیت ندارد و تحلیل‌های حقوقی، اقتصادی و اجتماعی آن را تعدیل می‌کند. برای توضیحات بیشتر، نک: ایرج بابایی، «نقد اصل قابلیت جبران کلیه خسارات در حقوق مسؤولیت مدنی ایران»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، ش ۱۶ و ۱۷، ۱۳۸۴، صص ۸۲-۴۵.

۱-۲-۳. توسعه صنعت انرژی اتمی

یکی از عوامل زمینه‌هایی که با توسعه صنعتی و اقتصادی هر کشوری ارتباط تنگاتنگ دارد، قوانین و مقررات و حقوق آن کشور است. صنعت اتمی هم از این قاعده مستثنا نیست و قوانین مربوط به آن باید به گونه‌ای باشد که باعث توسعه و ترقی آن شود. در مورد وضع اصل محدودیت مسؤولیت، کاملاً توسعه انرژی اتمی در نظر گرفته شده است.

همانگونه که بارها گفته‌ایم، خساراتی که از یک حادثه اتمی به بار می‌آید ممکن است بسیار عظیم و فجیع باشد. اگر قرار باشد بهره‌بردار تأسیسات اتمی مسؤول حادثه، کل خسارات را جبران کند، باید تمامی آنچه دارد از جمله خود دستگاهها و رآکتورهای اتمی را برای جبران خسارات از دست بدهد و مسلم است که ورشکستگی او قطعی خواهد بود. همچنین وقتی مسؤولیت نامحدود باشد، دیگر کسی اقدام به انجام فعالیت اتمی نمی‌کند. از طرف دیگر جامعه و مصالح آن به توسعه و پیشرفت و انجام فعالیت‌های اتمی نیازمند است و نباید مانعی در این راه بوجود آورد. بنابراین منطقی و موجه‌تر این است که مسؤولیت بهره‌بردار اتمی را محدود به حد معینی کرد که باعث نابودی و ورشکستگی او نگردد، لذا مسؤولیت نامحدود باید کنار گذاشته شود. حتی وضع حد بسیار بالا برای مسؤولیت هم صحیح نیست و همان نتیجه مسؤولیت نامحدود را در پی دارد.^{۶۴}

۲-۲-۳. عدم توانایی عملی بهره‌بردار در جبران کامل خسارات

با توجه به عظمت خسارات ناشی از یک حادثه اتمی احتمالی از یک طرف و محدود بودن امکانات و دارایی بهره‌بردار مسؤول - به نحوی که کفاف پرداخت تمام خسارات را نمی‌کند - از طرف دیگر، حتی اگر مسؤولیت بهره‌بردار نامحدود باشد، جبران کلیه خسارات عملاً امکان ندارد. پس وقتی که در هر حال قسمتی از خسارت جبران نمی‌شود، بهتر است از همان ابتدا حدی برای جبران خسارت تعیین شود تا جامعه را از وجود و بهره‌مندی از فعالیت‌های اتمی محروم نکند.

۳-۲-۳. فقدان پوشش بیمه‌ای مناسب برای تمام خسارت

64. J.P.H. Trevor, *op. cit.*, p. 112; C. Stoiber, et al, *op. cit.*, p. 113.

همیشه برای فعالیتهایی که ریسکهای زیادی در پی دارند، پوشش بیمه‌ای مناسب تهیه می‌شود تا به انجام دهنده آن فعالیت اطمینان و آرامش دهد. در مورد فعالیتهای اتمی هم فراهم کردن تضمین مالی مانند بیمه، اجباری است. اما به دلیل احتمال حدوث حوادث فجیع و ورود خسارات عظیم، هیچ بیمه‌گر و هیچ تضمین‌کننده‌ای حاضر نخواهد شد کل خسارت را بیمه کند، بلکه همیشه بیمه‌گران تا حد معینی از خسارت را بیمه می‌کنند و بقیه آن، بدون پوشش بیمه‌ای باقی می‌ماند. پس مقرر کردن مسؤولیت نامحدود صرفاً جنبه نظری دارد و گرنه پوشش بیمه‌ای مسؤولیت اتمی همیشه محدود به مبلغ معینی است که بیمه‌گران تعیین می‌کنند.^{۶۵} لذا وجود مسؤولیت نامحدود به معنای امکان جبران تمام خسارت نیست.

به دلایل فوق مسؤولیت نامحدود بهره‌بردار ناموجه است، باید مسؤولیت او را محدود به میزان معینی کرد و امکان جبران خسارت بیشتر را به طریق دیگر فراهم کرد، هرچند جبران کلیه خسارت تقریباً ناممکن است. محدوده مسؤولیت بهره‌بردار معمولاً با مبلغ تضمین مالی برابر است.

۳-۳. مصادیق اصل محدودیت مسؤولیت بهره‌بردار

محدودیت مسؤولیت بهره‌بردار تأسیسات اتمی به دو گونه مقرر شده است: در نوع اول، مسؤولیت محدود به مبلغ معینی شده است و در نوع دوم، مسؤولیت، محدود به زمان معینی است؛ یعنی برای مسؤولیت، مرور زمان معین شده است. ما در زیر عنوانهای جداگانه، هر دو نوع محدودیت و روند تحول آنها را شرح خواهیم داد.

۳-۳-۱. محدودیت مسؤولیت به مبلغ معین

در کنوانسیونهای بین‌المللی و اکثر قوانین داخلی، میزان مسؤولیت بهره‌بردار اتمی نسبت به خسارات ناشی از حادثه اتمی مربوط به او محدود به مبلغ معینی شده است. عمده دلایل و توجیهاتی که برای محدودیت مسؤولیت بهره‌بردار در گفتار قبلی آمد، ناظر به محدودیت میزان مسؤولیت است.

این محدودیت در دو کنوانسیون پاریس و وین که عمده بحثهای ما بر اساس آنها است

65. P. Strohl, *op. cit.*, p. 75.

تفاوت‌هایی دارد. بنابراین به تفکیک ابتدا نحوه وضع این محدودیت و تغییر آن را در کنوانسیون پاریس و کنوانسیون‌های مربوط به آن بررسی می‌کنیم و سپس به این موضوع در کنوانسیون وین می‌پردازیم.

کنوانسیون پاریس و بروکسل: کنوانسیون پاریس ۱۹۶۰ مسئولیت ابراتور را محدود کرده و حداقل و حداکثری برای آن مقرر داشته است. در ماده ۷ این کنوانسیون، حداقل میزان مسئولیت ۵ میلیون SDR^{۶۶} و حداکثر آن ۱۵ میلیون SDR تعیین شده است. در پاراگراف ۲ این ماده که حداکثر میزان مسئولیت را بیان می‌کند، به دولت عضو اجازه می‌دهد که در دو مورد بتواند حداکثر را تغییر دهد. مورد اول این است که دولت عضو، با به حساب آوردن امکانات بهره‌بردار در کسب بیمه یا سایر تضمینات مالی مورد نیاز، می‌تواند به موجب قانون مبلغ بیشتر یا کمتری را به‌عنوان حداکثر تعیین کند. مورد دوم ناظر به میزان ریسک مربوطه است که دولت عضو با توجه به ماهیت تأسیسات اتمی یا مواد اتمی ذیربط و نتایج احتمالی حادثه‌ای که از آن ناشی می‌شود، می‌تواند مبلغ کمتری معین کند. البته در هر دو مورد بالا نباید مبلغ تعیین شده کمتر از حداقل تعیین شده در کنوانسیون (یعنی ۵ میلیون SDR) باشد.

علیرغم اینکه اصل محدودیت مسئولیت به‌عنوان یک اصل پذیرفته شده است، راجع

۶۶. SDRs علامت اختصاری عبارت "Special Drawing Rights" (حق برداشت ویژه) است. "SDR" یک واحد پول رایج نیست، بلکه یک واحد حسابداری است. صندوق بین‌المللی پول (International Monetary Fund (IMF)) در سال ۱۹۶۹ واحد SDR را ایجاد کرد. SDR یک واحد حسابداری برای IMF است به این صورت که صندوق بین‌المللی پول، سهم مشارکت اعضا در تأمین سرمایه صندوق و همچنین وام‌هایی را که اعضا می‌دهند، بر اساس این واحد حساب، محاسبه می‌کند. ارزش واحد حساب بر اساس سبدی از چند پول رایج محاسبه می‌شود. ابتدائاً تعداد پولهای رایج موجود در این سبد ۱۶ مورد بود اما اکنون چهار مورد است که میزان سهم هر یک را نیز خود صندوق بین‌المللی پول معین می‌کند. پولهای رایجی که هم اکنون با وزن و ارزش معینی در تعیین ارزش SDR مشارکت دارند عبارتند از: دلار آمریکا، یورو، ین ژاپن و پوند انگلیس. این سبد هر پنج سال یکبار مورد تجدیدنظر قرار می‌گیرد تا اطمینان حاصل شود که پولهای موجود در سبد، نماینده واقعی آن پولهایی هستند که در معاملات بین‌المللی مورد استفاده قرار می‌گیرند. جدیدترین تجدیدنظر در اکتبر ۲۰۰۲ صورت گرفت. SDR واحد حسابداری تعدادی دیگر از سازمانهای بین‌المللی از جمله بانک جهانی (WB) و IAEA و ENEA هم هست. نک:

"Special Drawing Rights , A Fact sheet", April 2003, Available at:

www.imf.org/External/np/exr/facts

"What Is a Special Drawing Rights , and What Is It Used For?", Available at:

<http://www.latvianbanks.com/banks/SDR>

به میزان و مقدار این مسئولیت همیشه بحث و اختلاف وجود داشته است. از همان ابتدا واضح بود که مبلغ تعیین شده در کنوانسیون پاریس بسیار کم است. لذا کنوانسیون بروکسل ۱۹۶۳ که در تکمیل کنوانسیون پاریس به تصویب رسید، عمده‌ترین تغییری که ایجاد کرد راجع به مبلغ جبران خسارات بود. ماده (۱) ۳ کنوانسیون بروکسل میزان جبران خسارات را تا ۳۰۰ میلیون SDR افزایش داد، منتهی کل این مبلغ را بر عهده بهره‌بردار قرار نداد بلکه میزان مسئولیت بهره‌بردار همان است که در کنوانسیون پاریس آمده - یعنی حداقل ۵ میلیون SDR (ماده (b)(i) ۳) - و بقیه مبلغ را دولت محل وقوع تأسیسات به طریق مذکور در پاراگراف «ب» ماده ۳ فراهم می‌کند. ماده ب-۳ کنوانسیون بروکسل یک جبران خسارت سه ردیفه تعیین می‌کند:

- تا حداقل ۵ میلیون SDR توسط بهره‌بردار فراهم می‌شود (ماده ۱-ب-۳).

- بین این مبلغ و ۱۷۵ میلیون SDR را دولت از بودجه عمومی پرداخت می‌کند (ماده ۲-ب-۳).

- بین ۱۷۵ تا ۳۰۰ میلیون SDR، توسط صندوق مشترکی که همه کشورهای عضو در تهیه آن مشارکت دارند پرداخت می‌شود (ماده ۲-ب-۳).

بنابراین کنوانسیون بروکسل مبلغ جبران خسارت تا مبلغ قابل توجهی بالا برد. اما نکته قابل توجه این است که این افزایش مبلغ را به دولت تحمیل کرد و مستقیماً بر میزان مسئولیت بهره‌بردار نیافزود.

نهایتاً کشورهای عضو کنوانسیونهای پاریس و بروکسل در سال ۲۰۰۲ راجع به میزان مسئولیت بهره‌بردار و کل مبلغ جبران خسارت به توافق جدیدی رسیدند و تحت همان ۳ ردیف، مبالغ جبران خسارت را افزایش دادند:

الف - بهره‌بردار (بیمه شده)، ۷۰۰ میلیون یورو.

ب - دولت محل وقوع تأسیسات (از بودجه عمومی)، ۵۰۰ میلیون یورو.

ج - مشارکت همه اعضا، ۳۰۰ میلیون یورو.

لذا به موجب توافق جدید کل مبلغ جبران خسارت به ۱۵۰۰ میلیون یورو رسید.

یادآوری می‌کنیم که کنوانسیون پاریس مختص کشورهای اروپایی است.

کنوانسیون وین: ماده ۵ کنوانسیون وین ۱۹۶۳ در پاراگراف ۱ مقرر می‌کرد: «مسئولیت بهره‌بردار ممکن است توسط دولت محل تأسیسات به مبلغی که کمتر از ۵ میلیون دلار

ایالات متحد برای هر حادثه اتمی نباشد محدود شود.» اما در این ماده حداکثری برای مسئولیت تعیین نشده است و قاعداً منوط به تصمیم دولت عضو خواهد بود. این امر یکی از تفاوت‌های کنوانسیون وین با کنوانسیون پاریس بود. نکته دیگر اینکه در این ماده میزان مسئولیت به دلار امریکا تعیین شده است، در حالی که در کنوانسیون پاریس و بروکسل با SDR.

همانند کنوانسیون پاریس، اعضای کنوانسیون وین در سازمان بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) مبلغ جبران خسارت را کافی ندانستند. در اصلاح کنوانسیون وین که به موجب پروتکلی در سال ۱۹۹۷ صورت گرفت، موضوع میزان جبران خسارت از موضوعات اصلی بود. در پروتکل اصلاح کنوانسیون وین ۱۹۹۷ مبلغ جبران خسارت تا ۳۰۰ میلیون SDR افزایش یافته است. ماده ۷ این پروتکل که ماده ۵ کنوانسیون وین را اصلاح کرده است میزان جبران خسارت و مسئولیت بهره‌بردار را به شرح زیر تعیین می‌کند: دولت محل تأسیسات می‌تواند مسئولیت بهره‌بردار را به یکی از طرق ذیل محدود کند:

الف - مسئولیت بهره‌بردار حداقل ۳۰۰ میلیون SDR باشد.

ب - مسئولیت بهره‌بردار تا حداقل ۱۵۰ میلیون SDR معین شود؛ به شرطی که بیشتر از این مبلغ تا مبلغ ۳۰۰ میلیون SDR را دولت از بودجه عمومی برای جبران خسارت در دسترس قرار دهد.^{۶۷}

در کنوانسیون اصلاح شده وین ۱۹۹۷ مقررات و تشریفات جالب و مفصلی در مورد تغییر و اصلاح میزان محدودیت مسئولیت بهره‌بردار گنجانده شده است (ماده VD). کنوانسیون جبران خسارت تکمیلی ۱۹۹۷: در این کنوانسیون که با هدف ایجاد یک رژیم جهانی مسئولیت مدنی اتمی تصویب شده است و ابزار اصلی برای رسیدن به هدف خود را افزایش میزان جبران خسارت قرار داده است، یک مبلغ جبران خسارت دو ردیفه تعیین کرده است (ماده ۳ این کنوانسیون و ماده ۴ ضمیمه آن).

ردیف اول: ماده ۴ ضمیمه این کنوانسیون، مبلغ ۳۰۰ میلیون SDR را به‌عنوان حداقل مبلغی مقرر می‌کند که دولت عضو می‌تواند مسئولیت بهره‌بردار را به آن محدود کند. ماده

67. Vanda Lamm (1998), "The Protocol Amending The Vienna Convention", in: *Nuclear Law Bulletin*, NEA/OECD, no. 61, pp. 15-16.

۴(۲) نیز احتمال تقلیل این مبلغ را فراهم می‌کند، به نحوی که دولت عضو می‌تواند مسئولیت بهره‌بردار را به حداقل ۱۵۰ میلیون SDR محدود کند به شرط اینکه از بودجه عمومی، وجوهی را برای تفاضل بین ۳۰۰ میلیون SDR و حد مسئولیت بهره‌بردار در دسترس قرار دهد.

ردیف دوم: علاوه بر ۳۰۰ میلیون SDR که در ردیف اول فراهم شده است، مبلغ ۳۰۰ میلیون SDR دیگر هم با مشارکت همه کشورهای عضو، در یک صندوق بین‌المللی فراهم می‌شود. از این ۳۰۰ میلیون SDR ردیف دوم، ۱۵۰ میلیون SDR منحصراً برای خسارتهای فرامرزی است.

در قوانین داخلی اکثر کشورها نیز برای مسئولیت بهره‌بردار اتمی حدودی تعیین شده است. تنها چهار کشور اتریش، آلمان، ژاپن و سوئیس مسئولیت نامحدود دارند.^{۶۸} از طرف دیگر کشور ایالات متحده آمریکا بیشترین حد برای مسئولیت بهره‌بردار تعیین کرده است. اکنون میزان مسئولیت بهره‌بردار حدود ۹/۴ بیلیون دلار برای نیروگاههای اتمی و حمل و نقل مجموعه‌های مربوط به آنها و ۹/۸۹ بیلیون دلار برای تأسیسات وزارت انرژی آمریکا و مجموعه‌های مربوطه به آنها تعیین شده است.^{۶۹}

۲-۳-۳. محدودیت مسئولیت به زمان معین (مرور زمان)

مدت مرور زمان اقامه دعوی جبران خسارت اتمی هم یکی از مسائلی است که روی آن تأکید زیاد می‌شود. البته مرور زمان مسأله‌ای نیست که مختص مسئولیت مدنی اتمی باشد، بلکه در قواعد عام حقوقی کشورها برای شاید همه دعاوی، مرور زمان پیش‌بینی شده است. اما به خاطر ویژگی خاص خسارات اتمی، مرور زمان اقامه دعوا برای آنها اهمیت پیدا می‌کند و از طرف دیگر بر میزان مسئولیت بهره‌بردار هم تأثیر دارد.

خسارات اتمی مخصوصاً خسارات جسمانی و بدنی ناشی از حوادث اتمی ممکن است مدتها بعد از وقوع حادثه آشکار شود. اگر مدت خاصی برای اقامه دعوا مشخص نشود، در هر زمانی ممکن است بهره‌بردار برای خسارات ظاهر شده مورد تعقیب قرار گیرد و از آنجا که اولاً امکانات بهره‌بردار محدود است و پوشش بیمه‌ای هم برای مدت نامحدود

68. Carlton Stoiber, et al, *op. cit.*, p. 113.

69. Omer F. Brown II, *op. cit.*, p. 3.

وجود ندارد، لذا مدت قانونی که در طی آن امکان اقامه دعوا وجود داشته باشد از اهمیت زیادی برخوردار است. بهره‌برداران و تضمین‌کنندگان مالی آنها طبیعتاً حق دارند بدانند که برای چه مدتی باید ذخیره‌هایی را برای دعاوی بزرگ و با مبالغ غیرقابل تعیین نگه دارند. اما از طرف دیگر برای زیان‌دیده‌ای که خسارات وارده به او، دیر آشکار شده است، غیرمعمول است که هیچ مقرره‌ای برای جبران خسارت از خود نیابد. مسأله دیگر، مشکل اثبات این امر است که خسارت دیر آشکار شده واقعاً از همان حادثه ناشی شده است. بنابراین در این بین باید ضرورتاً بین منافع زیان‌دیدگان و منافع بهره‌برداران مصالحه‌ای صورت گیرد.

هم اکنون کنوانسیون پاریس مرور زمان ده ساله از تاریخ وقوع حادثه را برای اقامه دعوا مقرر کرده است که پس از این مدت حق جبران خسارت زیان‌دیده ساقط می‌شود (ماده ۱-۸). در مورد خسارات ناشی از حادثه اتمی که مربوط به مواد یا سوخت یا تولیدات اتمی‌ای است که در زمان حادثه دزدیده شده، گم شده، به دریا ریخته شده یا از آنها اعراض شده و تاکنون مسترد نشده باشند، مدت مرور زمان ده ساله، از تاریخ حادثه اتمی حساب می‌شود؛ ولی این مدت در هر حال از ۲۰ سال از تاریخ سرقت، مفقود شدن، به دریا ریخته شدن یا اعراض تجاوز نخواهد کرد (ماده ۲-۸). بنابراین می‌توان گفت که در صورت اخیر یک مرور زمان ۲۰ ساله از تاریخ سرقت یا اعراض یا مفقود شدن یا به دریا ریخته شدن وجود دارد.

در کنوانسیون وین ۱۹۶۳ هم دقیقاً وضعیت به همین صورتی بود که کنوانسیون پاریس مقرر کرده است (ماده ۱-۶ و ۲-۶). اما در اصلاح سال ۱۹۹۷ وضعیت مرور زمان در کنوانسیون وین تغییر کرد. این تغییرات به این صورت بود که: اولاً: آن مرور زمان ۲۰ ساله برای مواد اتمی سرقت شده و... حذف شد و این موارد هم تابع همان مرور زمان ۱۰ ساله قرار گرفت. ثانیاً: خسارات به دو دسته تقسیم شدند. خسارات جسمانی و بدنی و فوت مشمول مرور زمان ۳۰ ساله شدند و بقیه خسارات از هر نوع تابع همان مرور زمان ۱۰ ساله باقی ماندند (ماده ۱-۸ پروتکل اصلاح کنوانسیون وین). بنابراین در کنوانسیون وین اگر خسارات بدنی و فوت باشد مرور زمان اقامه دعوا ۳۰ سال و اگر هر نوع خسارت دیگری باشد، مرور زمان ۱۰ سال خواهد بود. علت تفاوت مرور زمان خسارات بدنی و فوت با دیگر خسارات این است که خسارات بدنی ناشی از حوادث اتمی معمولاً خیلی دیر بروز

می‌کنند.

با اینحال در هر دو کنوانسیون آمده است که اگر در کشور محل تأسیسات، تضمین مالی برای بیشتر از مدت مرور زمانهای ذکر شده فراهم شده باشد، قانون دادگاه صالح می‌تواند مقرر کند که مرور زمان از اقامه دعوا بیشتر از ۱۰ یا ۳۰ سال است؛ ولی در هر حال بیشتر از مدت تضمین مالی نخواهد بود (ماده ۱-۸ کنوانسیون پاریس ماده ب-۱-۶ کنوانسیون اصلاحی وین).

۴-۳. وضعیت حقوق ایران

در حقوق ما در مورد محدودیت مسئولیت هم همانند سایر مسائل، قاعده خاصی وجود ندارد. با وجود این، محدودیت مسئولیت در قوانین ما مفهومی ناآشنا نیست؛ نه تنها نهاد دیه خود نوعی تحدید مسئولیت است و خسارات مازاد بر دیه را به سختی می‌توان پذیرفت^{۷۰}، در قوانین دیگر هم محدودیت مسئولیت وجود دارد. به‌عنوان مثال در قانون دریایی ایران، در قسمت ۵ ماده ۵۵ که ترجمه قسمت ۵ ماده ۴ کنوانسیون بروکسل ۱۹۲۴ است، آمده است: در صورت فقدان و یا خسارات وارد به کالا، متصدی باربری برای هر بسته یا واحد کالا^{۷۱} مسئولیتی زاید بر صد لیره استرلینگ نخواهد داشت...^{۷۲} در مورد حمل مسافر از طریق دریا هم حداکثر مسئولیت متصدی حمل برای هر مسافر در صورت فوت یا صدمه برابر با دو هزار پهلوی طلا و یا معادل آن به ارزش خارجی است (بند ۱ ماده ۱۱۵ قانون دریایی). این مبلغ حداکثر خسارتی است که قانوناً می‌توان از متصدی حمل مطالبه کرد و دادگاه مجوزی برای صدور حکم به پرداخت خسارات بیش از این نخواهد داشت، ولی متصدی حمل می‌تواند به موجب قرارداد حمل مسئولیت بیشتری را بپذیرد (بند ۳ ماده ۱۱۵).^{۷۳} به هر حال با توجه به استثنائی بودن این قواعد و عدم وجود قاعده مشابه در خصوص مسائل اتمی، در خصوص محدودیت مسئولیت راجع به خسارات اتمی هم،

۷۰. برای مطالعه بیشتر، نک: محمد مصدق، «مسئولیت مرتکب به پرداخت هزینه‌های درمانی مازاد بر دیه»، مجله پژوهشهای حقوقی، ش ۱۱، ۱۳۸۶، صص ۲۱۳-۱۹۳.

71. Package/Unit of Goods

۷۲. برای دیدن توضیحات در این مورد و مفهوم واحد یا بسته کالا و همچنین نوع لیره استرلینگ نک: هوشنگ

امید، حقوق دریایی، ج ۱، تهران، نشر مدرسه عالی بیمه تهران، ۱۳۵۳، صص ۳۹۴ تا ۴۰۸.

۷۳. نک: هوشنگ امید، حقوق دریایی، ج ۲، تهران، نشر مدرسه عالی بیمه تهران، ۱۳۵۳، صص ۳۳ و ۳۴.

اتمی هم، حقوق ما با نظام خاص تفاوت دارد و ناقص است.

۴. اصل بیمه یا تضمین مالی اجباری^{۷۴}

افراد در هر جامعه‌ای برای عمده فعالیت‌هایی که انجام می‌دهند، نیاز به هیچ بیمه و ضمانتی ندارند و اصولاً اجباری برای اشخاص در بیمه کردن فعالیت‌های خود و آثار ناشی از آن وجود ندارد. اما انجام هر فعالیتی نمی‌تواند اینگونه باشد. بسیاری از فعالیت‌های افراد فاقد بیمه است و بسیاری از افراد به فعالیت‌هایی دست می‌زنند که ممکن است از آن فعالیت خساراتی به بار آید که انجام دهنده آن فعالیت توان جبران آنها را نداشته باشد. با ظهور وسایل صنعتی و دستگاه‌های پیچیده در زندگی انسان و استفاده وسیع از آنها هرچند زندگی برای انسان راحت‌تر شد اما آثاری هم به دنبال آن ظاهر شد و مشکلاتی از نظر اجتماعی و اقتصادی و حقوقی پیش آورد که باید حل می‌شد. صنعت انرژی اتمی یکی از صنایع ذاتاً خطرناک است و در مواردی از حوادث مربوط به آن، خساراتی به بار می‌آید که به احتمال زیاد کسی مقصر آن نیست و جبران آن هم از توان بهره‌بردار اتمی خارج است. اینجاست که همانند سایر فعالیت‌های خطرناک، لزوم یک پشتوانه نیاز است تا جبران خسارت را تضمین کند. بنابراین وجود و حضور «صنعت بیمه» در عرصه فعالیت‌های اتمی یک ضرورت است و اجبار به تهیه آن برای جبران خسارات وارد به اشخاص ثالث و حتی خود تأسیسات اتمی به عنوان یک اصل و قاعده مطرح می‌شود. اینجا بحث ما راجع به اصل ضرورت بیمه مسئولیت شخص ثالث اتمی است.

گزاره نخواهد بود اگر بگوئیم که نظام بین‌المللی مسئولیت مدنی اتمی به شکل فعلی وجود نداشت اگر بر بنای استوار بیمه مسئولیت مدنی اتمی تکیه نداشت. در واقع بیمه در توسعه صنعت اتمی نقش تعیین‌کننده داشته است. بهره‌برداران اتمی هرگز ریسک‌های عظیم فعالیت‌های اتمی را نمی‌پذیرفتند اگر پوشش بیمه‌ای، هم برای خود تأسیسات آنها و هم برای مسئولیت شخص ثالث، وجود نداشت. در کشورهایی که دولت تصدی فعالیت‌های اتمی را بر عهده ندارد و ریسک‌های آن را نیز تضمین نمی‌کند بیمه اتمی برای تضمین توسعه و بقای صنعت اتمی، امری کاملاً ضروری بوده است.^{۷۵}

74. Compulsory Insurance or Other Financial Security

75. Liability and Compensation for Nuclear Damage, *op. cit.*, p. 29.

کنوناسیونهای مسؤولیت مدنی اتمی، بهره‌بردار را ملزم می‌کنند که برای پوشش مسؤولیت ناشی از خسارات اتمی، بیمه یا تضمینات مالی دیگر تهیه کند. این بیمه یا تضمین مالی دیگر با نوع و به شکل و شرایطی است که دولت محل تأسیسات بهره‌بردار اتمی تعیین می‌کند. همچنین باید حتی‌الامکان مبلغ بیمه با میزان مسؤولیت برابر باشند (ماده ۱۰ کنوانسیون پاریس و ماده ۷ کنوانسیون وین). این همان است که تحت عنوان «اصل برابری مسؤولیت و پوشش بیمه»^{۷۶} از آن یاد می‌شود، و اطمینان می‌دهد که میزان مسؤولیت بهره‌بردار همیشه با مبلغ پولی معادل آن پوشش داده می‌شود.^{۷۷}

وجود بیمه و برابری آن با میزان مسؤولیت هم به نفع زیان‌دیده است و هم به نفع بهره‌بردار: زیان‌دیده اطمینان دارد که خسارات وارد به او مشمول بیمه است و دعوی جبران خسارت او به نتیجه می‌رسد. بهره‌بردار هم آسوده خاطر است که وجوه لازم برای جبران خسارت، تا حد مسؤولیتش، وجود دارد و نیاز به نقد کردن اموالش ندارد. اما مطابقت مبلغ بیمه با میزان مسؤولیت معایبی هم دارد. این اصل موجب می‌شود که میزان مسؤولیت در سطحی تعیین شود که بتوان آن را بیمه کرد. بنابراین سقف مسؤولیت بهره‌بردار بر اساس و با در نظر گرفتن ظرفیت بیمه تعیین می‌شود نه بر اساس مقدار واقعی ریسک مورد نظر.^{۷۸} نمی‌توان یک پوشش بیمه‌ای نامحدود فراهم کرد، ظرفیت بیمه و مبلغ بیمه شده همیشه محدود است؛ بنابراین در جایی که مسؤولیت نامحدود است، نمی‌توان یک پوشش نامحدود هم تهیه کرد، لذا اصل مطابقت بیمه با مسؤولیت در این مورد اعمال نمی‌شود. به این دلیل کنوانسیونهای مسؤولیت مدنی اتمی، بهره‌برداری را که مسؤولیت نامحدود دارد ملزم می‌کنند که به اندازه حداقل میزان مسؤولیت که در هر کنوانسیون تعیین شده است، بیمه یا تضمین مالی دیگری فراهم کند. این مبلغ در کنوانسیون اصلاحی وین ۳۰۰ میلیون SDR و در کنوانسیون اصلاحی پاریس ۷۰۰ میلیون یورو است. در اکثر موارد پوشش مالی مسؤولیت از طریق صنعت بیمه و به شکل بیمه مسؤولیت شخص ثالث صورت می‌گیرد، اما از طریق ضمانتنامه بانکی، رهن اموال و خود - بیمه‌ای^{۷۹} هم ممکن است تضمین صورت گیرد. در بعضی از کشورها چنین تضمینی را دولت ارائه می‌دهد.^{۸۰}

76. Congruence of Liability and Coverage

77. *Ibid.*

78. N. Pelzer, *op. cit.*, pp. 277-278.

79. Self-Insurance

80. Liability and Compensation for Nuclear Damage, *op. cit.*, p. 24.

بیمه در مقابل ریسک‌های اتمی تا حد معینی با بیمه در مقابل سایر ریسک‌ها متفاوت است. اولاً این نوع بیمه به علت محدود بودن تعداد تأسیسات اتمی، مشتری زیاد ندارد. ثانیاً: در طرف مقابل، مبالغی که باید بیمه شوند، نسبت به خطرهای دیگر زیاد است. بنابراین قانونگذاران، شرکتهای بیمه را تشویق می‌کنند تا اتحادیه بیمه اتمی^{۸۱} تشکیل دهند و از این طریق ظرفیتهای مالی چند شرکت با هم جمع می‌شود.^{۸۲}

اتحادیه‌های (Pool) بیمه اتمی مباحث عمده‌ای را به خود اختصاص داده‌اند. این اتحادیه‌ها نه تنها در سطوح داخلی کشورها فعالیت موفق دارند، بلکه برای به دست آوردن امکان بیشتر پوشش بیمه‌ای جهت خسارات اتمی، در سطح بین‌المللی هم تشکیل شده‌اند و به انواع و اشکال مختلف فعالیت می‌کنند.^{۸۳} نکته قابل ذکر در پایان این است که جایی که خود دولت بهره‌بردار تأسیسات اتمی است، دیگر نیازی به بیمه یا تضمین مالی دیگر نیست (ماده ۲-۷ کنوانسیون وین). دلیل این امر آن است که وجود بیمه به این دلیل است که امکانات بهره‌برداران خصوصی محدود است و از طریق تضمین مالی مانند بیمه، امکان جبران خسارت حاصل می‌آید. در حالی که سخن از محدودیت امکانات مالی دولت، تقریباً نابجا است و برای نهادی که شکی در توانایی آن برای جبران خسارت نیست، دیگر بیمه چه ضرورتی دارد و چه تضمین و اطمینان و آسودگی خاطری ایجاد می‌کند.

۵. اصل مداخله دولت^{۸۴}

همانگونه که گفته شد، خسارات ناشی از حوادث اتمی فوق‌العاده زیاد است و از طرف دیگر مسئولیت بهره‌بردار هم محدود است چون امکانات او برای جبران خسارات محدود است. در نتیجه این وضعیت، امکان دارد که قسمت عمده خسارات وارده به اشخاص ثالث، جبران نشده باقی بماند. این امر به دلایل اقتصادی گریزناپذیر است چون همانطور

81. Nuclear Insurance Pool

82. Carlton Stoiber, et al, *loc. cit.*

۸۳. برای اطلاعات بیشتر نک:

A.C. Miles (1969), "Nuclear Installation: Insurance Problems", in: *Nuclear Law for a Developing World*, Legal Series, No. 5, pp. 149-159; Liability and Compensation for Nuclear Damage, *op. cit.*, pp. 32-36.

84. State Intervention Principle

که گفتیم نه به مصلحت است که مسئولیت بهره‌بردار نامحدود باشد و نه - حتی اگر نامحدود باشد - امکان جبران کامل خسارت وجود دارد. این امر ممکن است در مورد فعالیتهای دیگر بشری و خسارات و مسئولیتهای ناشی از آن هم پیش آید. ممکن است کسی حتی عمدی به کسی زیان برساند و ابدأ هم قادر به جبران آن نباشد. در این صورت هیچ شخص دیگری چه اشخاص عادی و چه دولت مسئولیت و تکلیفی در جبران خسارت ندارد.

اما در مورد حوادث اتمی و خسارات ناشی از آن قضیه تفاوت می‌کند و بر خلاف قواعد کلی مسئولیت مدنی، در اینجا «مداخله دولت در جبران خسارت» به‌عنوان یک اصل مسلم پذیرفته شده است. در کنوانسیونهای بین‌المللی مسئولیت مدنی اتمی این اصل مورد تأیید قرار گرفته است.^{۸۵} دلایلی که این اصل را توجیه می‌کنند از قرار ذیل است:

الف - دولت مسئول توسعه صنعت اتمی است و از آنجا که فعالیت اتمی هر بهره‌بردار به دولت در این زمینه کمک می‌کند، پس هر فعالیت اتمی به نفع دولت است. از طرف دیگر به‌عنوان وظیفه دیگر حقوق اتمی، دولت باید از زیاندیدگان حمایت کند. پس طبیعی است که دولت موظف به جبران خسارت علاوه بر مسئولیت بهره‌بردار باشد.^{۸۶}

ب - دولت مسئول رفاه حال شهروندان خود است و باید از آنها در مقابل هر فاجعه و حادثه ناگواری حمایت کند. به این دلیل است که هنگام وقوع زلزله، سیل یا هر بلای طبیعی دیگر، دولت اقداماتی را برای جبران خسارت از آسیب دیدگان آن حادثه انجام می‌دهد. در این موارد دولت از باب انساندوستی عمل نمی‌کند بلکه این تکلیف است و قاعده حقوق اساسی محسوب می‌شود. فاجعه ناشی از حادثه اتمی بزرگ هم همینطور است. تفاوت بین حوادث طبیعی و حوادث اتمی این است که نوع اخیر از فعالیت انسان ناشی می‌شود؛ ولی این تفاوت باعث نمی‌شود که در این مورد دولت مکلف به حمایت از شهروندان خود نباشد بلکه به نظر می‌رسد که به طریق اولی باید در مورد حوادث اتمی معتقد به تکلیف برای دولت باشیم، چون بر خلاف حوادث طبیعی، دولت از فعالیتهای اتمی سود سرشار می‌برد.^{۸۷} به‌عنوان مثال دولت مسئول تأمین برق برای مصارف جامعه

۸۵. ماده ۵ کنوانسیون وین و ماده ۳ کنوانسیون بروکسل و ماده ۳ کنوانسیون جبران تکمیلی خسارات.

86. P. Strohl, *op. cit.*, p. 79.

87. Norbert Pelzer, *op. cit.*, pp. 282-283.

است و این وظیفه را به هر طریقی باید انجام دهد، امروزه در خیلی از کشورهای صنعتی، عمده برق مصرفی از طریق نیروگاههای اتمی تأمین می‌شود. حال اگر نیروگاهی متعلق به یک بهره‌بردار بخش خصوصی باشد و در آن نیروگاه حادثه‌ای رخ دهد و باعث خسارت شود، آیا می‌توان گفت که دولت در این مورد مسؤول نباشد اما در مورد خسارات ناشی از زلزله مسؤول باشد؟

ج - دولت مسؤول تصمیم‌گیری در خصوص تجویز فعالیتهای اتمی است. همچنین دولت مسؤول نظارت و بازرسی فعالیتهای اتمی و ایجاد مقررات ایمنی مناسب برای آنها است و تضمین می‌کند که آنها به بهترین و ایمن‌ترین حالت ممکن انجام می‌شوند و لذا راجع به آثار ناشی از عدم دقت در تصمیم‌گیری و عدم بازرسی درست، باید مسؤول باشد.^{۸۸}

د - جبران خسارت توسط دولت منجر به توزیع اجتماعی ریسک می‌شود و به نفع همبستگی اجتماعی است. توضیح اینکه: هر چند بهره‌بردار مستقیماً از بهره‌برداری تأسیسات اتمی منتفع می‌شود، آحاد جامعه هم از طریق استفاده از فرآورده‌های اتمی، از این صنعت بهره‌مند می‌شوند. اگر دولت مستقیماً از زیاندیدگان جبران خسارت می‌کند، در واقع کل جامعه این کار را به‌طور غیرمستقیم با پرداخت مالیات انجام می‌دهند. از آنجا که همه افراد جامعه از این فعالیت بهره‌مند می‌شوند، غیرعادلانه است که فقط درصدی از آنها هزینه‌های خسارات اجتناب‌ناپذیر آن را متحمل شوند.^{۸۹}

از اینرو در اکثر قوانین داخلی، دولتها ملزم به جبران خسارت از زیاندیدگان شده‌اند. به علاوه در بسیاری از قوانین داخلی، اگر بهره‌بردار معاف از مسؤولیت باشد و در بعضی کشورها اگر دعوا بعد از مدت مرور زمان اقامه شود، دولت جبران خسارت می‌کند و این امر همانطور که ذکر شد به خاطر مسؤولیت دولت در قبال رفاه شهروندان و اصل همبستگی اجتماعی است.^{۹۰} لازم به ذکر است که دلایل مذکور، در مورد زیاندیدگان خارجی از حوادث فرامرزی نیز به‌طور غیرمستقیم مصداق دارد، به این صورت که در این مورد جبران خسارت از زیاندیدگان کشورهای دیگر مبتنی بر معامله متقابل است؛ برای اینکه دولت انتظار داشته باشد که کشورهای دیگر زیان وارد به شهروندان او را — هنگامی

88. Liability and Compensation for Nuclear Damage, *op. cit.*, p. 26.

89. *Ibid.*

۹۰. برای دیدن تفصیل میزان و نحوه مداخله دولت در مقررات تعدادی از کشورها، نک: *Ibid.*, pp. 63-83.

که حادثه در کشور دیگر اتفاق افتاده است - جبران کنند باید خسارات وارد به شهروندان آن کشور را - زمانی که حادثه در قلمرو سرزمینی او اتفاق افتاده است - جبران کند و چون به دلایل فوق مکلف به جبران خسارت از شهروندان خود است باید این معامله متقابل را انجام دهد.^{۹۱}

91. Kathy J.S. Fritz (1994), "Civil and State Liability for Nuclear Accidents: A Proposal for Eastern Europe", in: *International Legal Perspective*, vol. 6, no.2, pp. 37- 60.

JOURNAL OF LEGAL RESEARCH

VOL. VII, No. 1

2008-1

Articles

- Improvement of Buy Back Contracts in Iran's Oil Industry
- UNSC Resolution 1835: Its Bases and Perspectives
- Exclusion Clauses in Personal Insurances
- Human Rights and Criminalization Holocaust Denial: Conflict or Compatibility?
- Nuclear Incident and Principles of Civil Liability
- Prohibition of the Use of Force and the South Ossetia Crisis

Special Issue: Legal Protection of Persons with Disabilities

- Change of Discourse: People with Disabilities and the Contemporary Human Rights
- Reflections on Iranian Comprehensive Code for Protection of the Disabled Persons
- The Right of Children with Disabilities to Education in Iran
- Mechanisms to Protect "The Right to Work" of Persons with Disabilities
- Protection of Persons with Disabilities in Armed Conflicts
- Reflections on Protection of the Rights of People with Disabilities in European Community
- European Court of Human Rights and Appropriate Prison for Persons with Disabilities

Critique: The Draft of Iranian Penal Code

- A Pathology of the Draft of Islamic Penal Code in the light of Speech Rationality
- The Place of Victim in the Draft of Islamic Penal Code (A Victimological Analysis on Articles 111-1 to 166-2)
- Criminal Responsibility of Legal Persons in the Draft of Islamic Penal Code
- Some Reflections on Permission in *Qesas*

ISSN: 1682-9220

S. D. I. L.

The S.D. Institute of Law

Research & Study